

mijn *streek*

Tweede Wereldoorlog

2019

NUMMER 3

THEMA

Een verraderlijke
geschiedenis uit Heerlen

PASPOORT

Zomaar een soldaat ...

MERKWAARDIG VERHAAL(D)

Sjo Weijers,
musicerende mijnwerker

BIJZONDERE FOTO

Drie bevriende Weltenaren
die zich onttrokken aan de
Arbeitseinsatz

THEMA

Bezetting,
oorlogsjaren en
bevrijding van
Merkelbeek

Omslag: Militairen die waren ingekwartierd bij een gezin aan de Haagstraat in Merkelbeek.

(Foto: Jan Smeets, Merkelbeek)

Colofon

Deze uitgave wordt mede mogelijk gemaakt door subsidies van de Gemeenten Heerlen en Brunssum.

Nadruk van artikelen of gedeelten daarvan zonder vergunning van de redactie is verboden. De inhoud van de ondertekende artikelen blijft voor de verantwoordelijkheid van de schrijvers.

Uitgave: Stichting Historische Kring 'Het Land van Herle'
p/a Postbus 1, 6400 AA Heerlen.
Tel. 06-10416501.
E-mail: redactie@MijnStreek-Parkstad.nl
website: www.MijnStreek-Parkstad.nl
Bankrekening: NL 86 INGB 0002 0699 07
(BIC: INGBNL2A) t.n.v. Het Land van Herle, Heerlen

Bestuur: W. Terpstra, voorzitter,
K. Smeets-Limpens, secretaris;
H. Otten, penningmeester; P. Borger;
R. Braad; mr.ir. J. Smeets;
drs. A. Quaedackers.

Redactie: R. Braad, hoofdredacteur;
drs. K. Linders, redactiesecretaris;
drs. A. Quaedackers, eindredacteur;
A.S.M. Patelski; dr. F. Gerards;
drs. D. Smeets-Habets; drs. J. Frins MA.

Richtlijnen voor de auteurs:

Artikelen kunt u per post of liever per mail sturen naar de redactie. Nadere richtlijnen voor het aanleveren van kopij vindt u op de website of worden op verzoek toegezonden.

ISSN: 2468-6166
Jaargang 4 – 2019

Verschijnt driemaandelijks.
Abonnementen per jaar à € 19,90 of € 18,90 bij automatische incasso. Looptijd van een abonnement is uitsluitend per kalenderjaar. Bij tussentijdse bestellingen worden reeds verschenen nummers van dat jaar nageleverd.

Prijs van dit nummer: € 6,-
excl. porto- en verpakingskosten.

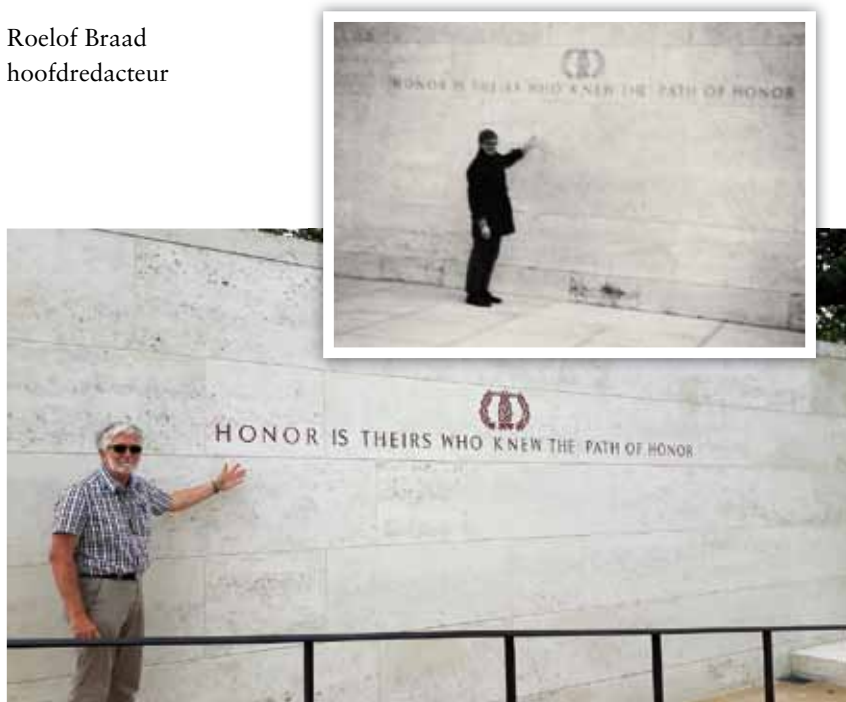
Vormgeving: Lieke Willems
Druk: CPF XL Communication, Landgraaf

Herdenken

In dit themanummer van *MijnStreek* blikken we terug op enkele aspecten van de gebeurtenissen rond de Tweede Wereldoorlog. Het is dit jaar 75 jaar geleden dat onze regio door de Amerikaanse legers werd bevrijd. De Duitse overheersing die de regio ruim vier jaar in zijn greep had, was teneinde. Herinneren kunnen we bij vele activiteiten die er in deze septembermaand van 2019 rond dit herdenken zijn georganiseerd, maar ook permanent op de verschillende plekken waar je met de harde werkelijkheid van die oorlog wordt geconfronteerd. Bevrijdingsmonumenten, plaquettes, graf- en struikelstenen met de namen van velen die in de oorlog omkwamen laten de herinnering leven, vooral aan militairen, verzetsmensen en mensen die bij oorlogsgeweld, zoals bombardementen, omkwamen, maar ook aan Joden, Roma en Sinti en homoseksuelen die in de concentratiekampen het leven lieten.

Op mij heeft van kinds af aan het militaire oorlogskerkhof in Margraten enorme indruk gemaakt. De tekst op het monument 'Honor is theirs who knew the path of honor' refereert aan de vooral jonge mannen voor wie het een erezaak was om voor onze vrijheid in het leger te gaan dienen en bereid waren hiervoor zelfs hun leven te geven. Zijn kenden niet alleen het erepad, maar gingen het ook. Dankzij hen leven we nu 75 jaar in vrede en zonder oorlog in ons land.

Roelof Braad
hoofdredacteur

Uw hoofdredacteur op het oorlogskerkhof in Margraten, 2017. Zo'n zelfde foto in zwart-wit is van 50 jaar daarvoor (inzet).

INHOUD

Thema	4	Een verraderlijke geschiedenis uit Heerlen Harry van Dijck
Paspoort	13	Zomaar een soldaat ... Lieke Willems
Portret	17	'Voldoende gestraft': Dominicus Deutz voor de Revisiecommissie voor het mijnbedrijf Marcel Krutzen
Merkwaardig verhaal(d)	20	Sjo Weijers, musicerende mijnwerker Dave Packbier
Bijzondere foto	22	Drie bevriende Weltenaren die zich onttrokken aan de Arbeitseinsatz Marcel Krutzen
Ingezoomd	25	Verhaal bij een grafsteen Roelof Braad
Thema	27	De bezetting, oorlogsjaren en bevrijding van Merkelbeek Jac Smeets

Oproep

Met de bijdragen in dit nummer van MijnStreek hebben we geprobeerd om de ons ter beschikking staande informatie met betrekking tot de behandelde onderwerpen zo correct en volledig mogelijk (soms samenvattend) weer te geven. We zijn ons ervan bewust dat er mogelijk nog ergens belangrijke aanvullende informatie aanwezig kan zijn of dat gegevens correctie behoeven. Heeft u aanvullende informatie op de gepubliceerde artikelen of correcties? Dan stellen we het zeer op prijs als u ons daarover informeert, het liefst per mail naar redactie@mijnstreek-parkstad.nl.

Alle info wordt met passende discretie behandeld en zal bij voorkeur in overleg met u worden gedocumenteerd en pas na toestemming voor publicatie(s) worden vrijgegeven, met of indien gewenst zonder naamsvermelding. Bij voorbaat dank.

Redactie MijnStreek

HARRY VAN DIJCK

Harry van Dijck MMO (1960) is werkzaam als manager vastgoed bij woningcorporatie Weller in Heerlen.

Daarnaast is hij een liefhebber van regionale geschiedenis, in het bijzonder de historie van de volkshuisvesting en de Tweede Wereldoorlog in Parkstad Limburg.

Een verraderlijke geschiedenis uit Heerlen

‘Het was zijn vriend. Een vriend die ergens op de Sittarderweg in Heerlen woonde. Dié heeft hem verraden! En daarom is mijn oom Charles Spreksel vermoord, in concentratiekamp Dautmergen’. Haar ogen spuwen vuur als Margriet Klinkers-Spreksel (71 jaar) de verhalen ophaalt; deze herinneringen zijn in haar geheugen gegrift. Meer weet ze eigenlijk ook niet, behalve dat Charles militair was en in het verzet zat. Een bidprentje van Charles wordt overhandigd.¹ Gelukkig biedt achtergrondinformatie uit het standaardwerk ‘Het Verborgen Front’ soelaas. Het is de start van de reconstructie van een opmerkelijke geschiedenis.²

Gedemobiliseerd, gefrustreerd, je bent jong en je wilt wat...

Het is juli 1940. Joseph Smit is 23 jaar en zit in zijn woonkamer aan de Stationstraat nr. 10 in Heerlen. Hij zal gemijmerd hebben over zijn inzet bij het 13^e Regiment Infanterie tijdens de Duitse inval van Nederland op die vreselijke 10e mei 1940. Het 13^e was zijn regiment; hierin waren veel Zuid-Limburgse militairen gelegd. Ze konden echter geen vuist maken tegen de Blitzkrieg van de moderne Duitse oorlogsmachinerie. Ze werden compleet overrompeld. Het veel zwakkere Nederlandse leger capituleerde in de nacht van 14 op 15 mei na het Duitse bombardement op Rotterdam. Hij, Joseph Smit, beroepsmilitair met de rang van sergeant en nu gedemobiliseerd kon dit niet verkroppen en besloot om in verzet te komen.³

Smit nam na zijn demobilisatie dienst bij de Marechaussee Brigade Heerlen, waarvan de kazerne aan de Sittarderweg nr. 60 lag.⁴ Daar stelde hij tot zijn ontsteltenis vast dat bij deze (voorheen ‘koninklijke’) organisatie NSB’ers en andere pro-Duitse elementen vrijelijk hun gang konden gaan.

De hogere leiding liet dit onbestraft. Als klap op de vuurpijl merkte hij ook dat anti-NSB-sentimenten door diezelfde leiding de kop werden ingedrukt.⁵

Daarom nam hij ontslag bij de Marechaussee en ging hij op 19 juni 1941 als bankwerker aan de slag bij de

Oranje Nassaumijn IV (ON IV) op de Heksenberg. Smit was waarschijnlijk al in september 1940 druk doende om een verzetsgroep in Heerlen op te zetten.⁶ Hiervoor zocht hij vooral oud-militairen en hij benaderde een aantal dienstmakkers die hij nog kende uit het vroegere 13^e Regiment Infanterie.⁷ De oud-militairen L.A. Vlemmings (Hoensbroek), P.J. Habets (Voerendaal), H.J. Haan (Schaesberg), Charles Spreksel (Heerlen) en Karel Joseph Diederens (Hoensbroek) sloten zich aan bij de Heerlense verzetsgroep.⁸ Ook J.H. Brouwers (Klimmen) die Smit vanuit zijn diensttijd kende kwam de gelederen versterken.⁹ Dat gold eveneens voor Theo Treuen (Tegelen), 27 jaar oud en inmiddels werkzaam als slagersknecht bij slagerij Leenders in Voerendaal. Smit had bijzonder veel vertrouwen in Treuen en daarom werd hij door Smit benoemd tot zijn plaatsvervanger.

In Maastricht werd in het eerste oorlogsjaar een vergelijkbaar initiatief tot een prille verzetsgroep genomen en wel door de 43-jarige beroepsofficier Pierre (‘Pie’) Dresen: de groep-Dresen. Joseph Smit werkte samen met de groep-Dresen en beide groepen stonden in verbinding met verzetsgroepen in Sittard, Roermond en Arnhem. In dezelfde periode werd in Heerlen ook een verzetsgroep actief rondom de politie-inspecteur Charles Bongaerts. Mogelijk dat mensen rondom de groep Bongaerts een rol speelden bij de totstandkoming van deze verbinding.¹⁰

Inval Duitse leger in Heerlen, 10 mei 1940. Na de bezetting van Heerlen werden meerdere gewezen Nederlandse militairen actief in het verzet, zoals ook Joseph Smit. (Collectie Rijkzeker)

Theo Treuen en P.J. Habets waren actief in een dansclub in Voerendaal. Via deze dansclub kwamen ze in contact met een drietal jongeren uit Voerendaal: de oud-gymnasiasten Paul Leclou, A. Rameckers en H.H. Baeten. Dit drietal vormde tegen het einde van 1940 een illegaal groepje met de codenaam 'Oranje Phalanx'. De groep hield zich bezig met het verspreiden van illegale lectuur en foto's van het vorstenhuis. Uiteindelijk werd dit drietal opgenomen in de groep-Smit. Al snel steunden ook andere jongeren, meestal familieleden en goede vrienden, het werk van de groep-Smit. Zo ontstond een uitgebreid netwerk van burgers rondom een kern van oud-militairen.

De groep-Dresen in Maastricht en de groep-Smit in Heerlen hielden zich bezig met dezelfde soort activiteiten: verspreiding van illegale exemplaren van 'Oranjepost', 'Vrij Nederland', 'Het Vrije Volk' en herderlijke brieven van het Nederlands episcopaat waarin stelling genomen werd tegen de NSB. Inkomsten werden verkregen door de verkoop van de eerste exemplaren van 'Vrij Nederland' en 'Het Vrije Volk'. In de tweede helft van 1941 was 'Het Vrije Volk' een illegaal verzetsblad, opgericht door oud-militairen uit Heerlen die betrokken waren bij de opbouw van de plaatselijke Ordedienst (OD). In gestencilde vorm werd regionaal nieuws uit Lim-

burg verspreid en werden op niet mis te verstane wijze lokale 'foute' individuen aan de schandpaal genageld. In de tweede editie van september 1941 werd bijvoorbeeld verhaald over een zekere mr. Hub. Schroeders, een voormalige reserveofficier en in 1941 kabinetschef bij de gemeente Heerlen, die zwen-del bedreef, jonge meisjes verleidde, een Heerlense bezwangerde en tot de NSB toetrad.¹¹ Ook wordt de handel en wandel van de Heerlense NSB-hoofd-commissaris van politie George Seelen beschreven (met typeringen als 'Koning der Hoerenkasten', '... het poenige, eerlooze, schurftige hondje...' en '...als een dweil zoo dronken...').¹² Andere 'coryfeeën' uit Heerlen, Roermond (zoals NSB-burgemeester mr. P. Reijmer), Den Haag en Amsterdam kregen er ook verbaal van langs.

Sommige illegale verzetsbladen werden verkocht aan belangstellenden en dat vormde op die manier een bron van inkomsten op voor de groep-Smit. Het meeste geld leverde de illegale verkoop van foto's van de koninklijke familie op. Bij kapelaan Spronck, werkzaam bij de Maastrichtse parochie St. Hubertus, kocht de groep-Smit 300 foto's van het 'Vorstelijk Huis' voor 3 cent per stuk. Vervolgens werden deze foto's doorverkocht voor 13 cent per stuk. "Het batig saldo werd besteed voor het kopen van wapens en munitie voor de OD Heerlen", aldus de geestelijke.¹³

De foto's werden gemaakt en verspreid door onder anderen A.M. van Puffelen, een dertigjarige technisch beambte van de Staatsmijn Hendrik en onderwijzer Giebels uit Brunssum.¹⁴

Dit lijken nog vrij onschuldige verzetsdaden, maar de straffen van de Duitse bezetter waren niet mals als deze activiteiten werden ontdekt.

Het verzet verhardt...

De groep-Smit schuwde 'het zwaardere werk' niet en ging gaandeweg over tot spectaculairdere acties. In het voorjaar van 1941 werden inlichtingen verzameld en wapens, munitie en explosieven verzameld en gekocht. In Sittard werden wapens gekocht van Léon Bruls, een voormalige mecanicien en vliegtuigmaker in het Nederlandse leger en in 1941 agent van de mijnpolitie op de Staatsmijn Maurits. Bruls had na de capitulatie een aanzienlijke partij wapens in handen gekregen. Hij leverde zowel aan de groep-Smit als aan de groep-Dresen.¹⁵ Zijn vrouw zou later verklaren dat hij tachtig revolvers en sabels had verstopt in het huis van zijn moeder. Die revolvers verkocht hij voor fl. 15,- per stuk. Eén exemplaar had hij verkocht aan een lid van de groep-Smit, te weten aan L.J.M. Vandeberg uit Brunssum die als beambte werkte op de Staatsmijn Maurits in Geleen.¹⁶

Ook de drie voormalige middelbare scholieren uit Voerendaal (Rameckers, Leclou en Baeten) bevorderden overgang tot zwaarder verzet: ze ontvreemden twee geweren en enkele jachtgeweren uit een opslagplaats voor ingeleverde wapens. Baeten pikte vijf pistolen met munitie van zijn vader, een politiemann. Het was de bedoeling om deze wapens te zijner tijd niet alleen te gebruiken bij de afrekening met NSB'ers maar ook om aanslagen te plegen op Duitse munitietreinen en voor openlijke aanvallen op de bezetter.

Vanuit zijn werk op de ON IV kwam Joseph Smit in contact met andere koempels, zoals P. Habets en Johan Coeymans, respectievelijk werkzaam op de ON IV en op de ON I. Ze waren in de gelegenheid om explosieven en slaghoedjes te ontvreemden. Coeymans heeft volgens eigen zeggen één keer springstof meegenomen van de ON I en aan Smit gegeven.¹⁷ Habets ging nog een stapje verder en hij maakte zelf springstof op basis van nitroglycerine.

De innige en fatale samenwerking tussen Huub Thelen en Charles Spreksel

Op de ON IV-mijn in Heksenberg was ook Huub Thelen uit Heerlen werkzaam als collega-mijnwerker van Joseph Smit. Huub was het jongste kind van een groot gezin bestaande uit zes broers en drie zussen.

Theo Treuen

Hij had Duitse ouders, afkomstig uit de buurtschap Verlautenheide in Aken, die zich in 1910 vestigden aan de Sittarderweg 131 te Heerlen.¹⁸ Hij was oud-militair en pas 21 jaar oud toen hij zich in de tweede helft van 1941 aansloot bij de groep-Smit. Dat gebeurde waarschijnlijk op voorspraak van M.J. Haan uit Schaesberg, een collega-mijnwerker van de ON IV.¹⁹ Thelen ontpopte zich als een actief medewerker. Zo zocht hij mee naar wapens en bezocht in gezelschap van Theo Treuen verschillende medewerkers zodat hij precies wist wie er tot de groep behoorden en welke plannen er werden gesmeed. Vanuit zijn diensttijd kende Thelen ook de 25-jarige Charles Spreksel en hij wist hem al in augustus 1940 te overtuigen zich aan te sluiten bij de groep-Smit.²⁰ Ze gingen veel met elkaar om, zonder dat het echte (boezem)vrienden waren.²¹ Zo nam Thelen Spreksel mee naar allerlei personen, op zoek naar wapens.

Charles Spreksel was de zoon van aannemer Frans Spreksel en Agnes Schepens en sinds zijn demobilisatie werkte hij als chef-etaleur bij warenhuis Schunck in Heerlen. Omstreeks september 1941 gingen ze gezamenlijk langs bij de 21-jarige A.J.A. Rameckers uit Voerendaal. Deze oud-gymnasiast had Thelen leren kennen op de ON IV. Thelen wilde indruk maken door aan te geven dat hij lid was van een illegale organisatie, waarvan Smit de baas was. Verder liet hij foto's zien van leden van het

Koninklijk Huis in Canada en toonde een geladen revolver. Rameckers gaf aan dat hij al lid was van de ondergrondse. Ze spraken af dat Thelen dit feit aan Theo Treuen, de plaatsvervanger van Smit, zou doorgeven.

In december 1941 bezochten Thelen en Spreksel rijksveldwachter H.A. van Roy in Valkenburg. Deze functionaris was in dezelfde maand door de Duitsers ontslagen vanwege zijn 'vijandelijke gezindheid'. Thelen kwam met het verhaal dat hij via een collega had vernomen dat Van Roy nog een mitrailleur in huis had liggen. Ze vroegen verder of hij nog andere militaire goederen in zijn bezit had. Aanvankelijk vertrouwde Van Roy het duo niet en ontkende ook maar iets in huis te hebben: "Thelen toonde mij toen een geladen revolver en zei dat zijn leven toch niets meer waard was, omdat hij Nederlands soldaat was geweest en gezien had hoe NSB'ers op Nederlandse soldaten vanaf de daken schoten". Van Roy dacht dat alles was bestemd voor de goede zaak en stelde drie legerhelmen ter beschikking. Tien dagen later kwam Thelen terug met Theo Treuen en nam de helmen mee.²²

In deze sfeer werden plannen gesmeed voor een sabotageactie op een spoorwegviaduct tussen Heerlen en Klimmen. Op dit traject passeerden veel treinen met Duits militair materieel, waaronder munitietreinen.²³ De vader van de vriendin van A. Rameckers was als spoorwegbeambte werkzaam op het station van Voerendaal en kende de tijdschema's waarop treinen met militaire voorraden passeerden. Theo Treuen en Charles Spreksel namen gezamenlijk de taak op zich om het viaduct in kaart te brengen.²⁴ Deze plannen konden echter niet worden uitgevoerd. Zonder het te weten werd de groep-Smit sinds oktober of november 1941 door de Sicherheitspolizei und Sicherheitsdienst (SD) in Maastricht scherp in de gaten gehouden. Er was sprake van verraad.

Razzia door de SD en arrestaties

Met -10°C vroom het behoorlijk op die maandag 2 februari 1942.²⁵ In de vroege ochtend hield de SD onder leiding van de sadistische Hauptsturmführer Richard Nitsch een klopjacht op alle haar bekende groepsleden en pakte nagenoeg iedereen op die rechtstreeks of zijdelings bij de activiteiten van de groep-Smit betrokken was (geweest). De SD arresteerde 30 personen.

Charles Spreksel was compleet verrast toen de SD 's ochtends rond zeven uur binnenviel in zijn kamer van het pension van Cor Driessen aan de Schaesbergerweg in Heerlen. De medewerkers van de SD gingen meteen op zoek naar wapens en naar foto's van het 'Vorstelijk Huis' die Spreksel in zijn bezit zou hebben. Ze vonden enkel een Nederlandse legerhelm

en namen deze in beslag. Na zijn arrestatie werd hij overgebracht naar het Hoofdbureau van Politie in Heerlen en daarna met 29 andere arrestanten naar het Huis van Bewaring in Maastricht.²⁶

Joseph Smit werd in zijn cel opgesloten samen met Huub Thelen. In de hoop de bron van het verraad te kunnen achterhalen deelde Smit belangrijke informatie met zijn celgenoot. Na een halve dag vroeg Thelen via de onderdirecteur van het Huis van Bewaring, M.J.H. Rademakers, een onderhoud aan met Nitsch. Langzaamaan drong tot Smit door wie de rotte appel in het gezelschap was. Bij een andere gelegenheid vroeg Thelen aan Treuen of het niet beter was alles maar te vertellen. Treuen zou hebben geantwoord: "Je weet dat je Smit en mij dan te kakken zet; wij worden dan kapot geschoten". Hij vertelde echter toch het een en ander en na de eerste serie verhoren en mishandelingen – vooral Smit werd daar het slachtoffer van – konden op of omstreeks 17 februari 1942 nog eens acht personen worden aangehouden.

18

Geheime Staatspolizei (SD) Maastricht, den 20.8.42

Festnahme

Der/Die (Zu- u. Vorname) Friedrich Bauer
geb. 7.4.09 in Heerlen
Wohnort Heerlen Konfession kath. 100. verb.
Staatsangehörigkeit Niederlande
Volkszugehörigkeit (Deutsches Volkstum, andere ufm.)
wurde festgenommen am 19.8.42 in Heerlen
durch (Name des/der Beamten) Nitsch
auf Grund
des Vermerks in der Sonderabteilungsliste 1938 S.
der Anzeige des/der Propaganda für
Ihm/Ihr wird vorgeschrieben
Beweismittel (Zeugen, Dokumente ufm.)
Er/Sie wurde übergeben dem Huis van Bewaring
Maastricht (Name des für die Haftnahme Verantwortlichen)
Nitsch 13-Verhaft.
(Unterschrift und Dienstgrad)

Een pagina uit het notitieboekje van Nitsch. In dit boekje staat niemand genoteerd van de groep Smit. Maar misschien is het aardig om toch een voorbeeldje te laten zien. Er zijn ook gearresteerden uit Heerlen 'ingeschreven' door Nitsch. De groep Smit werd opgesloten in het HvB in Maastricht, de Dienststelle van de SD aan de Wilhelmínasingel 52, het voormalige Hotel Willems.

(https://www.archieven.nl/nl/search-modonly?mivast=298&mizig=210&miadt=298&micode=250b&milang=nl&mizk_alle=Nitsch&miview=inv2)

Verraad van binnenuit

Het verraad kwam uit de eigen gelederen: Huub Thelen was de schuldige. Over zijn motieven staat niets vast, maar feit is dat Thelen al in september of oktober 1941 op eigen initiatief een brief heeft gestuurd aan de Duitse gevolmachtigde voor de provincie Limburg, W. Schmidt, waarin het bestaan van de groep-Smit werd onthuld.

Schmidt liet hem zijn verhaal mondeling toelichten waarna hij de zaak overdroeg aan Nitsch. Thelen vertelde dat "...hij wist dat een zekere Smit, wachtmeester der Marechaussee en anderen zich onledig hielden met het verzamelen van wapens en munitie en dat er ook plannen waren om springstoffen te gaan vervaardigen". Daarbij verklaarde Thelen dat hij zelf deel uit maakte van die organisatie.²⁷ Volgens gaf Nitsch hem de strak omliggende opdracht om vast te stellen wie er lid waren van deze groep en ervoor te zorgen dat wapens en munitie aan hem [Nitsch] werden overgedragen om een en ander te kunnen bewijzen. Verder verbood Nitsch Thelen verder te gaan met zijn 'verzetsactiviteiten'. Daarna gaf Nitsch hem een bedrag van vijftig gulden en ging Thelen aan de slag. Dit betekent dat de SD al vanaf oktober 1941 de groep-Smit 'controleerde' via Thelen. Hij sloeg de waarschuwing van Nitsch in de wind en ging naarstig op zoek naar nieuwe medewerkers en trachtte anderen aan te zetten tot het ontvreemden en fabriceren van springstoffen. Enkele dagen na het onderhoud met Nitsch meldde Thelen dat Spreksel en Treuen een aanslag planden op het spoorwegviaduct van Voerendaal. Verder speelde hij de namen door van de leden van het verzet. Tijdens een naoorlogs verhoor van Nitsch door de Nederlandse justitie wist deze SD-er, die bekend stond om zijn ijzeren geheugen, uit zijn blote hoofd 26 namen te noemen van leden van de groep-Smit. "Toen ik deze gegevens verkregen had, is op een dag in October 1941 een razzia gehouden [in werkelijkheid vond deze arrestatiegolf plaats op 2 februari 1942, HvD] en zijn al deze personen gearresteerd door ons, leden van de SiPo. Dit was een zaak welke behoorde tot mijn afdeling, zoodat ik in deze het onderzoek heb gedaan."

Veroordeling Amsterdam

Van de 38 gearresteerden werden er 16 wegens gebrek aan bewijs vrijgesproken. De overige 22 moesten op 16 juli 1942 voor het Feldgericht in Amsterdam verschijnen. Smit en Treuen kregen de doodstraf. Het vonnis werd op 17 september in Amsterdam voltrokken. Van de overigen kregen 19 verzetsmensen levenslange of langdurige tuchthuisstraffen. Zij verdwenen naar Duitse concentratiekampen. Daar kwamen negen verzetsmensen om

Viaduct tussen Klimmen en Voerendaal dat de Groep Smit wilde opblazen.

het leven: P. Leclou, L. Vlemmings en J. Janssen, K. Dieren, J. Moolevliet, M.J. Haan, L.A. Bruls, J. Giebels. Ook Charles Spreksel kreeg 'levenslang tuchthuis' en overleed in 1945 in een concentratiekamp.

Thelen had erop gerekend dat hij voor zijn verradersrol in vrijheid zou worden gesteld. Dat was hem ook toegezegd door Nitsch. Maar omdat hij tegen de opdracht van Nitsch ingegaan was niet te provoceren, ging dit niet door. Thelen kreeg een tuchthuisstraf en werd op basis van het *Nacht und Nebel-decreet* 'Abgetrennt'. Hij zat in diverse kampen (o.a. in Duitsland), waar hij zich ook gehaat maakte. Hij overleefde de oorlog wel, maar was en bleef onvindbaar voor de Nederlandse justitie.

Thelen na de oorlog: bij verstek veroordeeld

Thelen heeft vanaf zijn arrestatie op 2 februari 1942 tot de capitulatie onafgebroken in kampen gezeten. Hij heeft zich daar onbehoorlijk gedragen. Hij heulde steeds met de Duitsers en gaf zich uit als 'Volksduitser'. Mede daardoor werd hij door zijn medegevangenen geschuwd en gemeden.²⁸ Hij heeft o.a. gevangen gezeten in Natzweiler, Dachau en Flossenbürg. In de omgeving van dit laatste kamp is hij bevrijd in 1945. Toen hij als concentratiekampgevangene terugkeerde vestigde hij zich in Heerlen.²⁹

Na de oorlog heeft de Nederlandse justitie een onderzoek ingesteld naar het verraad van Thelen. In 1946 zijn hiertoe 29 getuigen opgeroepen voor een verhoor. Mede op basis van deze ondertekende getuigenverklaringen werd Thelen op 4 oktober 1948

door het Bijzonder Gerechtshof Den Bosch, Derde Kamer Roermond, veroordeeld tot een gevangenisstraf van 20 jaar wegens 'het opzettelijk in tijd van oorlog de vijand hulp verlenen'. Deze uitspraak was conform de eis van de 'advocaat-fiscaal' baron Van Voorst tot Voorst, de vertegenwoordiger van het Openbaar Ministerie. In de uitspraak wordt vermeld dat door zijn verraad met name Joseph Smit, Theo Treuen, Charles Spreksel en Paul Leclou zijn gearresteerd.

Thelen was echter niet bij de zittingen van zijn strafproces aanwezig, hij was voortvluchtig en bleef spoorloos. Daardoor was het onderzoek niet volledig geweest en oordeelde het Hof dat '...de verdachte, die zich in dienst van het Franse Vreemdelingenlegioen bevindt, alsnog – eventueel langs diplomatieke weg – gehoord wordt.'

Tijdens het proces verklaarde een getuige dat hij Thelen vermoedelijk rond 1 oktober 1946 nog in Heerlen heeft gezien, gekleed in een Amerikaans uniform. "Waarschijnlijk verblijft hij bij zijn familie in Duitsland", aldus de getuige.³⁰ Dit werd direct gemeld aan de Politieke Opsporings Dienst (POD), die een onderzoek instelde in de woning van Thelen, maar dit leverde geen resultaat op. "Vermoedelijk is Thelen in Heerlen of omgeving ondergedoken", aldus de POD. Getuige Hooiveld verklaarde dat hij Thelen ongeveer twee maanden na de capitulatie nog in een Amerikaans uniform in gezelschap van een Belgisch meisje had gezien in Praag. Deze getuige vermoedde dat Thelen in België verbleef.³¹ Thelen werd door zijn vader op 26 augustus 1945 bij de afdeling Bevolking van het gemeentehuis van Heerlen als overleden opgegeven.³²

Een volgende poging om de verblijfplaats van Thelen te achterhalen werd ondernomen op 28 mei 1949. Politieagenten bezochten de ouders van Thelen op de Sittarderweg en twee in Heerlen wonende broers met hun echtgenotes op hun thuisadres in Meezenbroek en in Heerlerheide. Zij verklaarden allen dat zij sinds de gevangenneming van Huub Thelen geen post meer van hem hadden ontvangen. Ze waren ook nog steeds van mening dat Thelen overleden is "...aangezien zij na de bevrijding niets meer van hem hebben vernomen". Wat de toetreding tot het Frans Vreemdelingenlegioen betreft, gaven zij aan dat bij hen alleen bekend is wat ze middels geruchten hadden vernomen. Bovenstaande bevindingen werden in een document van 2 juni 1949 op papier gezet en vervolgens is het dossier in de ijskast beland.

In Nederland registreert de Oorlogsgravenstichting in haar database zowel 'oorlogsslachtoffers' als 'slachtoffers van de oorlog'. Oorlogsslachtoffers zijn volgens de definitie 'burgers en militairen die in de strijd met de vijand of door hun handelingen of houding tegenover de vijand het leven hebben

verloren'. Ook mensen die tijdens de door de vijand opgelegde internering of vervolging overleden zijn, vallen hieronder. Onder 'slachtoffers van de oorlog' verstaat de stichting mensen die zijn omgekomen door oorlogsgeweld zoals een beschieting of bombardement, maar ook de mensen die de oorlog overleefd hebben en hun ervaringen altijd met zich hebben meegedragen. Van 'oorlogsslachtoffers' moet vaststaan dat zij overleden zijn of vermist worden alvorens te worden opgenomen in het bestand. Van 'slachtoffers van de oorlog', onder wie mensen die de oorlog overleefd hebben, hoeft dat niet.

Jarenlang stond op de website van de Oorlogsgravenstichting de naam 'Hubertus Maria Joseph Thelen' vermeld als 'slachtoffer van de oorlog'. Mede op basis van bovenstaande informatie is Huub Thelen uit de database verwijderd.

Wat waren de motieven van Thelen?

De vraag is waarom Thelen in september of oktober 1941 een brief heeft gestuurd naar Wilhelm Schmidt, de door rijkscommissaris Seyss-Inquart benoemde 'gevolmachtigde voor de provincie Limburg' ('Beauftragte des Reichskommissar für die Provinz Limburg') waarin hij het bestaan, de activiteiten en de namen van de leden van de groep-Smit onthulde. Tijdens de rechtszitting vroeg het Hof

Bezoek van Seyss-Inquart aan Heerlen voor een massabijeenkomst op de Bongerd: Seyss Midden, Schmidt rechts. (Collectie Rijckheyt)

Deze portretfoto van Charles Spreksel staat afgebeeld op zijn bidprentje.
Hiernaast: de achterzijde van het prentje.

zich ook af hoe Thelen tot dit verraad was gekomen. Ter plekke gaf de Maastrichtse gevangenbewaarder Huub Rademaekers aan dat Thelen zelf problemen met de Duitsers gehad zou hebben. Nitsch meende dat hij handelde uit angst dat de groep ontdekt zou worden. Volgens de advocaat fiscaal blijkt echter nergens uit dat 'Theelen' handelde uit noodweer of anderszins gedwongen was tot zijn verraad met de rampzalige gevolgen. Nitsch beschouwde hem als een gelegenheidsspion en had vóór de brief aan Schmidt nimmer van 'Theelen' gehoord.³³

Na zijn veroordeling op 16 juli 1942 door het Feldgericht verbleef Thelen in het Huis van Bewaring te Amsterdam. Hier sprak hij over zijn verradersrol met zijn medegevangenen Rameckers en Leclou en zou openlijk toegeven hebben dat hij inderdaad een brief had geschreven aan de SD en dat hij daarin de organisatie had aangegeven. Hij zou dat gedaan hebben om mensenlevens te redden, hij zou zelfs namen genoemd hebben. Dit laatste bleek een aperte leugen want Rameckers kwam er achter dat de door Thelen genoemde personen in Engeland vertoefden en dat een en ander dus niet op waarheid kon berusten.³⁴

Tijdens zijn Amsterdamse gevangenschap ondernam Thelen opnieuw een poging om beloond te worden voor zijn verraad. Hij schreef zelfs een brief naar de Deutsche Dienststelle van de SD aan de Euterpe-

straat in Amsterdam. In de brief, in het Nederlands geschreven, verzocht hij om invrijheidsstelling. Daarna zou hij bereid zijn om nog meer inlichtingen te geven over de groep-Smit '...en ook andere organisaties, waarvan hij wist dat die in Heerlen actief waren.'³⁵ Ook verzetsman Hooiveld verklaarde na de oorlog dat hij in Amsterdam persoonlijk een brief had gelezen "... waarin hij [Thelen] schreef dat hij ons allemaal verraden had en daarom verzocht hij om in vrijheidsstelling".³⁶ Zijn verzoeken werden echter niet gehonoreerd. Wel kreeg hij van de Duitsers een bevoorrechte positie als 'gangloper' of 'etensbezorger'. Cammaert stelt dat over zijn motieven niets vaststaat. En dat is nog steeds zo.

Tenslotte

Anno 2019, vijfenzeventig jaar na de bevrijding, is de scheidslijn tussen 'goed' en 'fout' ogenschijnlijk duidelijk. Het is echter het dilemma van menselijk gedrag in buitengewone omstandigheden. Huub Thelen maakte op 21-jarige leeftijd een keuze voor verzet én verraad. Zijn beweegredenen zijn in nevelen gehuld. Zijn straf heeft hij niet uitgezeten. Door zijn keuze zijn elf verzetsstrijders, meest leeftijdgenoten, om het leven gekomen, onder wie zijn oude dienstmaat Charles Spreksel. Zij overleefden de oorlog niet en hun familieleden kregen levenslang.

- 1 Charles Spreksel, geboren 3 juli 1916, werd op 2 februari 1942 door de SD gearresteerd en op 16 juli 1942 veroordeeld door het Feldgericht in Amsterdam tot levenslange tuchthuisstraf. Hij verbleef in de kampen Amersfoort, Vught, Buchenwald, Natzweiler, Dachau, Ottobrunen en Dautmergen. Daar overleed hij op 6 januari 1945, vermoedelijk aan een longontsteking, aldus een bericht van het Nederlandse Rode Kruis uit 1945 aan de familie.
- 2 F. Cammaert, *Het verborgen front. Geschiedenis van de georganiseerde illegaliteit in de provincie Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog, 2 delen*, [Leeuwarden 1994]. Voor wat betreft de Groep-Smit: zie 105-124.
- 3 Joseph ('Sef') Smit, verzetsheld, beroepssergeant bij het 13^e Regiment Infanterie, geboren op 9 september 1916 te Roermond. Op 2 maart 1942 werd hij door de SiPo Maastricht gearresteerd. Op 17 september 1942 is hij te Amsterdam gefusilleerd. Zijn doodsprentje vermeldt zijn naam als 'Sef Smit', wiens urn in Osnabrück werd teruggevonden en die vervolgens op 17 mei 1954 werd begraven op de Erebegraafplaats in Maastricht. Zijn schuilnaam in het verzet was 'Sef' of 'Sjef'.
- 4 Adresboek Heerlen 1933.
- 5 Cammaert, 105.
- 6 Cammaert, 106.
- 7 Smit zou omstreeks september 1940 gestart zijn met de opbouw van zijn verzetsgroep (Cammaert, 106). Het is waarschijnlijker dat reeds in augustus 1940 de eerste stappen zijn gezet richting de vorming van een verzetsgroep. G. Hooiveld verklaarde in 1946 dat hij in augustus 1940 actief werd in de 'Groep Heerlen'. Zie Getuigenverklaring Gretinus Hooiveld (25 jaar, bankwerker, Heerlen); afgenomen door Theodor Hubbers, wachtmeester der Rijkspolitie, gedetacheerd bij de Politieke Recherche Afdeling, district Heerlen.
- 8 De naam van verzetsman Karel Joseph Diederens (10-10-1917 / 2-3-1943) wordt vermeld bij Cammaert in 'Bijlage V. Arrestaties in de groep-Smit', 118 (met (incorrecte) overlijdensdatum 6-3-1943). Een uitgebreide beschrijving van de achtergrond van Diederens is te lezen op www.heemkundehoensbroek.nl/slachtoffersoorlogsgeweld.html (geraadpleegd 27 juli 2019).
- 9 Gegevens afkomstig uit Nationaal Archief, toegang 2.09.09, Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR), inv.nr. 73241, Getuigenverklaring 19: Joseph Hubertus Brouwers (35 jaar, beambte staatsmijnen, Klimmen).
- 10 Cammaert rekent drie groepen tot de eerste militair-civiele verzetsformaties: 'De groep Erkens' (Maastricht e.o.), 'De groep Dresen' (Maastricht e.o.) en 'De groep Smit' (Heerlen e.o.). In Heerlen ontstond in de periode rond 1941 een andere belangrijke verzetsgroep die zich specialiseerde in de hulpverlening aan geallieerde piloten en hun medebemanningsleden, een groep rondom politie-inspecteur en latere brandweercommandant Charles Bongaerts, Cammaert 270-287. Deze was al voor de oorlog actief in het inlichtingenwerk. Zie: J. Hoogeveen, *Eveneens voor de goede orde. Heerlen in oorlogstijd 1940-1944*, [Heerlen 1984], 84-96 en L. Crijs, *Met Godsvertrouwen voor het vuurpeloton. Karel van Berckel. Verzetsman en chirurg*, [Zutphen 2015], 63-93.
- 11 Zie een voorbeeld van het Vrije Volk nr. 2-1941, uitgegeven op 15 september 1941: <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010450212:mpeg21:pdf> (geraadpleegd op 21 juli 2019). Een uitgebreide beschrijving van de handel en wandel van de Heerlense kabinetschef mr. Huub Schroeders is opgenomen in F. Cammaert en M. Put, *Eindelijk een echte burgemeester. Feiten en fabels over Marcel van Grunsven 1940-1946* [Roermond 2014], 53-59.
- 12 Zie voor een portret van George Seelen: M. Krutzen, 'G.J.H. Seelen, NSB-politiecommissaris te Heerlen', in; *Mijnstreek, historisch magazine voor Parkstad Limburg*, 2 [2017] 3, 22-25.
- 13 CABR 73241, Getuigenverklaring 3: Josephus Gerardus Hubertus Spronck (34 jaar, kapelaan parochie St. Hubertus Maastricht).
- 14 CABR 73241, Getuigenverklaring 14: A.M. van Puffelen (30 jaar, technisch beambte Staatsmijn Hendrik).
- 15 www.wo2slachtoffers.nl/bio/51993/Bruls-L%E9on-Antoine.htm (geraadpleegd 29 juli 2019).
- 16 CABR 73241, Getuigenverklaring 7: J.M.H. Hochstenbach (33 jaar, vrouw van L.A. Bruls).
- 17 CABR 73241, Getuigenverklaring 12: J.H.H. Coeymans (28 jaar, bankwerker).
- 18 Huub (H.J.M.) Thelen, geboren op 1-5-1920. Hij komt uit een gezin met Duitse ouders dat sinds 1910 in Heerlen woont (vader is Joseph Thelen, mijnbeambte, geboren 25-3-1875 in Verlantenheide-Aachen en overleden op 5-4-1962; moeder is Maria Agnes Kartaun, eveneens afkomstig uit Verlantenheide-Aachen, geboren 5-8-1878, overlijdensdatum onbekend). Huub Thelen woonde in 1941 aan de Hamerstraat 5 in Heerlen. Bron: Rijckheydt, centrum voor regionale geschiedenis Heerlen, Bevolkingsregister Heerlen 1910-1940, gezinsbladen.
- 19 Cammaert, 109, vermeldt dat Thelen zich 'mogelijk op voorspraak van M.J. Haan' in de tweede helft van 1941 heeft aangesloten bij de groep-Smit. De bron hiervoor is CABR Dossier H.J.M. Thelen, PRA Heerlen, nr. 1732/p (1946). Dit dossier is inmiddels ondergebracht bij het Nationaal Archief, CABR 2.09.09, inv.nrs. 93246 (dossier Thelen, H.M.J.) en 73241. In dit dossier is de verklaring van de moeder van M.J. Haan opgenomen waaruit blijkt dat 'Josef' met Thelen op de ON III (sic!) werkte en dat zij elkaar goed kenden. Getuigenverklaring 23: Maria Elisabeth Gulpes (59 jaar, vrouw van W.J. Haan, Schaesberg).
- 20 CABR 73241, Getuigenverklaring 13: Gretinus Hooiveld (25 jaar, bankwerker, Bunskenweg 31 Heerlen (dit moet zijn Huskensweg 31)).
- 21 De broer van Charles Spreksel, Frans Spreksel, heeft na de oorlog verklaard: "Thelen door u bedoeld ging veel met mijn broer om, welke afspraken zij maakten weet ik niet". Zie: CABR 73241, Getuigenverklaring 28: F.J.S. Spreksel. De schoonzus van Charles Spreksel, de 98-jarige Toos Spreksel-Wingen, liet via haar dochter Margriet weten dat beiden elkaar kenden vanuit hun diensttijd en 'geen echte vrienden van elkaar' waren. Mededeling Margriet Klinkers-Spreksel aan de auteur, 5 augustus 2019.
- 22 CABR 73241, Getuigenverklaring 1: Hubertus Andreas van Roy, 53 jaar, (ex-rijksveldwachter, Valkenburg). Van Roy verklaarde ook dat Nitsch met 20 soldaten tijdens de SD-inval op 2 februari 1942 zijn huis doorzochten op zoek naar wapens. Zijn voorraad (11 geweren, 9 revolvers en circa 500 scherpe revolver- en geweerpatronen, bestemd voor de Landelijke Organisatie (LO) had hij dezelfde dag in de Geul laten gooien.
- 23 <https://voerendaal.reubsat.net/thema/verzet.htm>
- 24 Cammaert, 108, noot 120.
- 25 Voor het weerbericht, zie: <https://weerstatistieken.nl/maastricht/1942/februari>, geraadpleegd 4 augustus 2019.
- 26 CABR 73241, Getuigenverklaring 28: F.J.S. Spreksel (32 jaar, vakbemedelaar Arbeidsbeurs Heerlen).
- 27 CABR 1945-1952, inv.nr. 93246, dossier Thelen (oud dos.nr. Thelen, H.M.J. PRA Heerlen), getuigenverhoor Richard Heinrich George Nitsch, 13 augustus 1946.
- 28 CABR 73241, Getuigenverklaring 12: J.H.H. Coeymans (28 jaar, bankwerker, woonachtig te Heerlerheide).
- 29 Mededeling van de Coördinator Archief en Necrologie, mailbericht Oorlogsgravenstichting, 24 april 2019.
- 30 CABR 73241, Getuigenverklaring 9: Jan Herman Moolevliet (50 jaar, mijnwerker, vader van de door de S.D. gearresteerde J. Moolevliet), 4 november 1946.
- 31 CABR 73241, Getuigenverklaring 13: Gretinus Hooiveld.
- 32 CABR 2.09.09, inv.nr. 73241, Afsluitende verklaring door Theodor Hubbers, wachtmeester der Rijkspolitie, gedetacheerd bij de Politieke Recherche Afdeling, district Heerlen, 14 november 1946.
- 33 *Limburgsch Dagblad*, 'De Limburgse verrader Theelen heeft tien doden op zijn geweten', 21 september 1948. In dit artikel wordt de naam 'Theelen' consequent incorrect weergegeven. Een dag later verschijnt in dezelfde krant een rectificatie, temeer daar een Heerlense familie in 'discrediet' is gebracht door deze berichtgeving. Zie: *Limburgsch Dagblad*, 'Niet Theelen maar Thelen', 22 september 1948.
- 34 CABR 73241, Getuigenverklaring 8: A.J.A. Rameckers.
- 35 CABR 73241, Getuigenverklaring 21: Willem van Dijk (34 jaar, ex-gevangenen-bewaarder HvB Weteringschans Amsterdam).
- 36 CABR 73241, Getuigenverklaring 13: Gretinus Hooiveld.

MILITAIRE COMMISSARIS
DE MIJNSTREEK

MILITAIR GEZAG.

HEERLEN, 11 April 1945.

12 APR 1945

Aan het Hoofd van Politie,

Heerlen.

Ingesloten doe ik U toekomen een gevonden pas van
een Duitse Militair.

V/V/Bo

De Militaire Commissaris
voor de Mijnstreek,
De Majoor,

Bijlagen.

C. Nicolas.

Soldbuch

zugleich

De Identiteitskaart

Satzefälle durchlesen!

Bestimmungen

1. Das Soldbuch dient dem Soldaten im Falle als Personal- ausweis und berechtigt zum Empfang der Geldstrafe bei eigenem oder bei fremden Zahlungen. Es ist ferner als Nachweis beim Postempfang, bei Eisenbahnfahrten, bei Kommandos und Urlaub zu verwenden.
2. Das Soldbuch hat der Soldat stets in seiner Rocktasche bei sich zu tragen. Aufbewahrung im Gepäck, im Quartier usw. ist unzulässig. Sorgfame Aufbewahrung liegt im eigenen Interesse des Inhabers.
3. Das Soldbuch muß ordnungsmäßig geführt sein. Der Inhaber hat selbst dafür zu sorgen, daß alle Veränderungen in den zu- gehörenden Gebührens- und Beförderungssachen eingetragen werden. Sofort durch seine vorgesetzte Dienststelle eingetragen werden.
4. Das Soldbuch ist eine Urkunde. In Eintragungen sind nur Dienststellen der Wehrmacht bezeugt. Eigenmächtige Änderungen werden als Urkundenfälschung bestraft.
5. Der Verfall des Soldbuches ist von dem Inhaber anzuzeigen dem Truppen- kommando, bei dem er in der

Religion kath. Stand, Beruf mb.,

Personalbeschreibung:

Größe 173 cm Gehalt 1. Klasse
Gebürt Longlinz Post 1. Klasse
Gebürt 1. Klasse

Stellengruppe

Zahlm

Zomaar een soldaat ...

LIEKE WILLEMS

Lieke Willems onderzoekt de regionale geschiedenis en beoefent genealogie en paleografie. Zij publiceert Hoensbroekse Historie online.

Het is donderdag 12 april 1945 als het hoofd van de politie in Heerlen een militair paspoort ontvangt van majoor ir. C. Nicolas, de militaire commissaris voor de Mijnstreek.¹ Iemand had het zakboekje gevonden, maar het is niet bekend waar. Het is ook een raadsel wanneer, waar of onder welke omstandigheden de betreffende soldaat het boekje is kwijtgeraakt.

Das Soldbuch

De naam van het document luidt *Soldbuch zugleich Personalausweis*. Zo'n soldatenpas was geen reisdocument maar een persoonsbewijs en diende ook als legitimatiebewijs voor de civiele politie. In een Soldbuch (Sold = soldij) stonden niet alleen de gangbare personalia van de militair, maar werden ook de loonbetalingen bijgehouden, de ontvangen kleding en uitrusting, inentingen, tandartsbezoeken, verpleging, verloven en meer.² Uiteindelijk is het paspoort terechtgekomen in het archief van Rijckheydt en ondergebracht in het nog niet geïnventariseerde politiearchief van Heerlen. De pagina's van het boekje zijn aan de randen licht beschadigd. Sommige hebben losgelaten en de laatste pagina is met tape aan het achterblad van de omslag vastgeplakt. Verder ontbreken de pagina's 8a t/m/d: 'Bewijs van eigendom van wapens en uitrusting'. De meeste aantekeningen staan in het Duitse Kurrentschrift³ en hier en daar is een woord vervaagd door vocht. Toch kunnen we aan de hand van dit Soldbuch een indruk krijgen van de persoon die het is verloren.

De eigenaar van het paspoort

Franz Hofbauer, geboren in 1912 in het Oostenrijkse dorpje Tiefenbach, was bakkersknecht van beroep en getrouwd met Rosa Ranftl met wie hij in Pulkau woonde. Pulkau is een kleine gemeente in de Oostenrijkse deelstaat Neder-Oostenrijk en ligt zo'n 16 km van de Tsjechische grens. In de Bründlstraße op nummer 1 runde Rosa sinds april 1939 een winkel in levensmiddelen en suikerwaren.⁴

In februari 1940 werd de toen 27-jarige Franz Hofbauer gerekruteerd. Hij was een slanke jongeman van 1,73 m groot, had bruine haren en lichtgrijze ogen. In zijn dienstdnummer staat als militair districtshoofdkwartier Znaim vermeld, wat de Duitse benaming is voor de oude Tsjechische stad Znojmo die zo'n 25 kilometer ten noordoosten van Pulkau ligt.⁵ Oostenrijk was door de Duitsers bijna twee jaar eerder geannexeerd en behoorde al tot het Duitse Rijk – het overgrote deel van de Oostenrijkse bevolking was overigens vóór deze 'Anschluss'. Het Tsjechische gebied Moravië, met in het zuiden de stad Znaim, zou een jaar later worden ingelijfd bij Duitsland. Dat verklaart waarom Franz zich moest melden bij het hoofdkwartier van Znaim.⁶ Begonnen als 'Schützen' (soldaat) bij de landmacht klom Franz in rang op tot 'Obergefreiter', vergelijkbaar met de Nederlandse rang korporaal 1^e klasse. In het leger kreeg hij onder andere een opleiding tot kokshulp en had hij leren schieten met een infanteriekarabijn 98k en een machinegeweer MG34. Uit de notities in het boekje valt niet op te maken aan welke missies hij precies heeft deelgenomen, behalve dat hij in Rusland moet zijn geweest. Volgens pagina 22 van zijn militair paspoort ontving hij op 20 augustus 1942 de 'Medaille für die Winterschlacht im Osten 1941/42', simpelweg 'Ostmedaille' genoemd. Deze medaille werd uitgereikt aan allen die hadden deelgenomen aan de strijd tegen de Sovjet Unie in de winter van 1941/1942.⁷

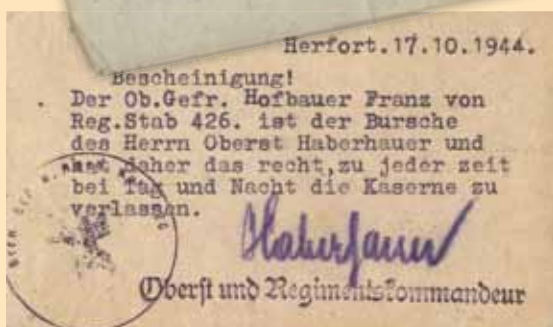
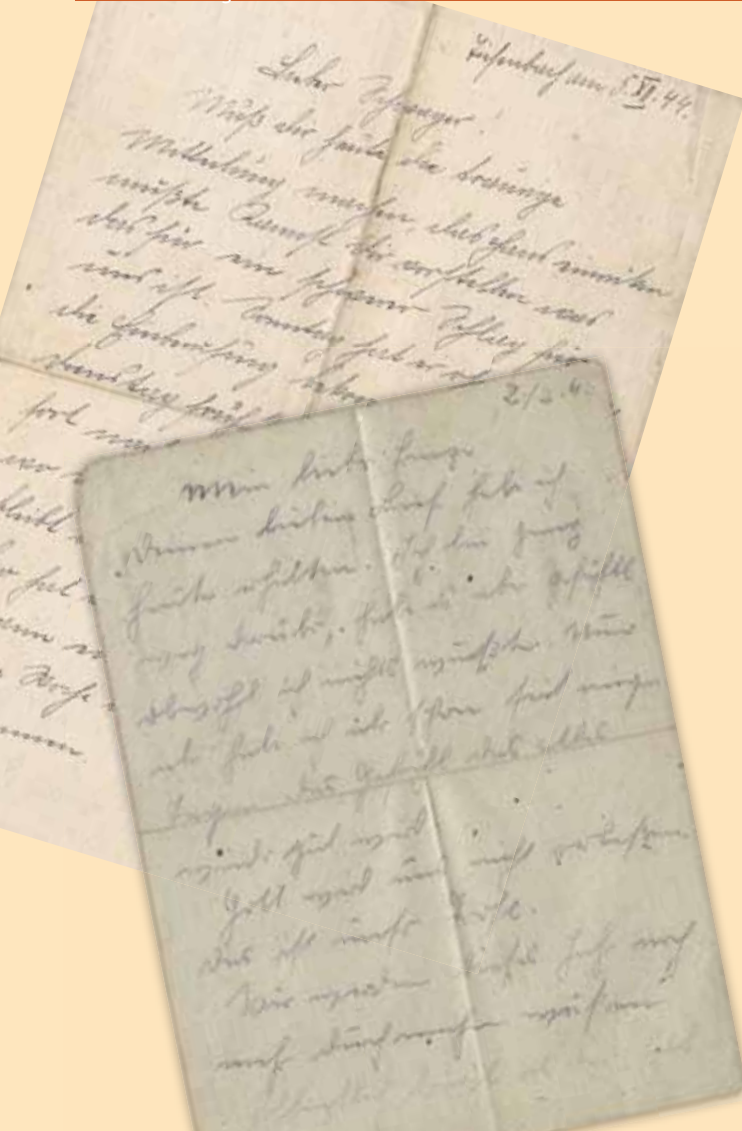
Zoals bekend, waren de omstandigheden in Rusland in alle opzichten erbarmelijk. Niet lang na zijn terugkeer kwam Franz in mei 1942 terecht in het

Auszeichnungen

20.8.42 Winterschlacht im Osten 1941/42 (Ostmedaille) vom 26. Mai 1942

Handtekening - Stabarzt & str. Chefarzt

zogenoemde Feldlazarett 45, genoteerd als 'Flaz 45', een veldhospitaal in het militaire district 'Wehrkreis XVII'.⁸ Een Feldlazarett was doorgaans ingericht in een gebouw op circa 25 kilometer van de frontlinie vandaan, zodat het niet kon worden getroffen door vijandelijke artillerie. Een gewonde soldaat verbleef hier tijdelijk en kon indien nodig per trein of vliegtuig worden overgeplaatst naar een stationair 'Reservelazarett' (ResLaz) dat eveneens buiten het oorlogsgebied lag.⁹ Franz bleef drie dagen in het veldhospitaal. Hem mankeerde blijkbaar van alles, want de dienstdoende verpleegster Agathe schreef in zijn paspoort: 'z.B. Nieren' (zum Beispiel = bijvoorbeeld).

Een week na zijn ontslag werd hij opnieuw opgenomen, deze keer in het reserve-lazaret in Sigmaringen dat behoorde tot de medische legerafdeling in Ulm (D). De behandelend arts stelde zijn aandoening vast: 'Nr. 23'. Dit staat voor een nierontsteking.¹⁰ Na bijna zeven weken werd Franz op 23 juli van daaruit overgebracht naar het 'Reserve Lazarett II Tübingen - Teillazarett, Ohrenklinik', een onderdeel van de van de medische afdeling in Stuttgart. De diagnose was 'Chron. Tonsillitis', chronische keelontsteking. Hij verbleef er tien dagen en ging toen opnieuw naar Sigmaringen omdat hij ondertussen alweer – of nog steeds? – een nierontsteking had. Er verstreken bijna vier maanden eer hij het ziekenhuis op 15 september 1942 kon verlaten. Drie dagen later kreeg hij ruim twee weken verlof om thuis in Pulkau verder te herstellen. Aansluitend aan deze periode werd deze rusttijd verlengd tot een maand. In mei 1943 bezocht Frans het 'Heeres-Zahnstation Linz/Donau'. De tandarts moest veertien tanden en kiezen vervangen: elf in zijn bovengebitt (aan weerszijden van de centrale snijtanden) en drie in zijn ondergebit. De reden hiervoor is onbekend. Vier maanden later bleek een van de vernieuwde kiezen in het ondergebit losgeraakt. In februari 1945 onderging Franz nogmaals een tandartsbehandeling, maar wat die precies inhield is niet te ontcijferen.

Losse bijlagen

Wat dit bewaarde paspoort zo bijzonder maakt, is dat Franz in de achterflap van het boekje persoonlijke spullen bewaarde: een aantal foto's, postzegels, twee stortingsbewijzen en een brief van zijn vrouw Rosa uit Pulkau, een bewijs uit oktober 1944 dat hij de kazerne in Herford elk moment mag verlaten en een brief van 5 december 1944 van zijn schoonzus Sanni uit Tiefenbach.

Sanni schrijft dat Hans, waarschijnlijk haar man, zich hals over kop heeft moeten melden in Znaim. Hij vond het verschrikkelijk dat hij na zoveel jaren oorlog alsnog het leger in moest. Hij zou in hetzelfde

regiment worden geplaatst als waarin Franz op dat moment zat, namelijk 'Gr. 426': Grenadier-Ersatz-Regiment 426.¹¹ Een ander familielid of een kennis, Leo Endl, was al een maand eerder opgeroepen.

Brief van Rosa:

2/2.45

Mein lieber Franz!

Deinen lieben Brief habe ich heute erhalten. Ich bin ganz weg darüber, habe es aber gefühlt obwohl ich nichts wußte. Nun aber habe ich aber schon seit einigen Tagen das Gefühl das alles wieder gut wird. Gott wird uns nicht verlassen. Das ist unser Trost. Wir werden dieses Jahr noch mehr durchmachen müssen. Hoffentlich bringt es die Entscheidung das all die leiden ... ein Ende nehmen.

Es gebe aller hand neues, mir fällt aber Heute nichts ein. Feder habe auch keine mehr zum schreiben.

Ich glaube der Brief wird dich halt eh nicht erreichen.

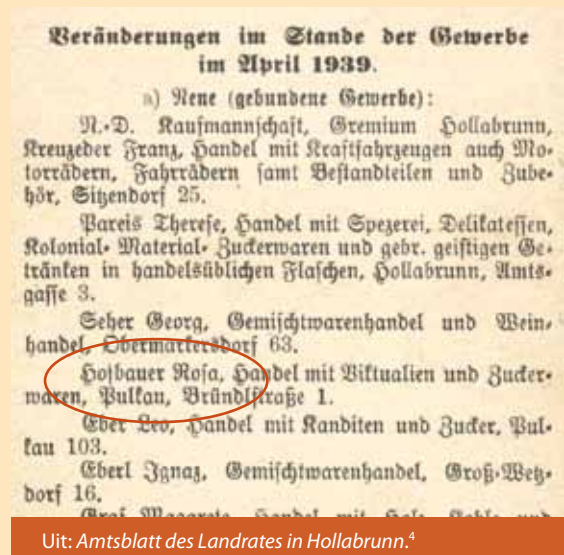
Nun grüße und küsse ich dich recht innig

Deine treue Rosi

Rosa heeft Franz' brief ontvangen en is daar ontzettend blij mee. Ze heeft al dagenlang het gevoel dat alles weer goedkomt en troost zich met de gedachte dat God hen niet zal verlaten. Ze hoopt dat er gauw een einde komt aan de lijdensweg die iedereen doormaakt, hoewel ze dit jaar wel nog erg dingen verwacht – waar ze helaas gelijk in krijgt.¹² Er is van alles gebeurd, maar Rosa weet niet goed wat ze moet schrijven en ze heeft ook geen pennen meer – de brief is inderdaad met potlood geschreven. Bovendien denkt ze dat de brief toch niet zal aankomen. Ze sluit af met: 'Nu groet en kus ik je heel innig, Je trouwe Rosi'. Maar Franz heeft haar brief dus wel ontvangen.

Het einde nadert

Franz heeft gedurende zijn diensttijd een aantal keren vakantieverlof gehad. Hij ging dan naar huis, naar Pulkau. In maart/april 1944 bracht hij nog twintig dagen door in Pulkau en Tiefenbach. Maar toen hij halverwege juli 1944 anderhalve week verlof aanvroeg, werd dit verzoek afgewezen. Kolonel en regimentscommandant Haberhauer had de aanvraag in eerste instantie wel goedgekeurd en in zijn paspoort genoteerd, maar streepte dit later door met rode inkt en schreef erboven: 'Aus Dienstesrücksichten gestrichen' (uit dienstoverwegingen ingetrokken), een algemeen en vaag begrip. De laatste notitie in Franz' Soldbuch is gemaakt door de tandarts in Linz op 16 februari 1945. Als laatste militaire standplaats staat ingeschreven: Herford (D), Grenadier-Ersatz-Bataillon 167.¹⁴

'Aus Dienstesrücksichten gestrichen'

Dit bataljon behoorde tot het Grenadier-Ersatz-Regiment 426, waarvan alle bataljons tegen het einde van maart 1945 werden ingezet tegen de aanvallen van de Britse, Amerikaanse en Canadese geallieerden in Hamminkeln bij Wesel (D): Operation Plunder en Varsity, het vervolg op de Slag bij Remagen die begin maart in het westelijke deel van Noordrijn-Westfalen had plaatsgevonden.¹⁵

Er bestaat amper specifieke informatie over de activiteiten van het grenadiersregiment en het bataljon waartoe Franz behoorde. De mogelijkheden om online genealogisch onderzoek te verrichten zijn in Oostenrijk nog lang niet zo geavanceerd als bijvoorbeeld in Nederland en er is geen lijst van vermiste of gevallen soldaten waarop zijn naam voorkomt. Daardoor is verder onderzoek bijna ondoenlijk en blijven veel vragen onbeantwoord.

Was Franz misschien al begin maart 1945 in de buurt van de Limburgs-Duitse grens?¹⁶ Is hij uiteindelijk weer thuis gekomen of is hij gesneuveld of als 'Duitser' krijgsgevangen gemaakt? Of ... deserteerde Franz misschien, trok hij burgerkleren aan, gooide zijn paspoort weg en vluchtte? Het blijft speculeren. Het enige wat met zekerheid kan worden gezegd, is dat de Tweede Wereldoorlog en de gevolgen ervan ontelbaar veel mensen hebben getroffen, ongeacht hun nationaliteit.

Bronnen

- 1 C. Nicolas was districtscommissaris van het bureau Militair Gezag. Militair Gezag is de wettelijke benaming voor de militaire overheid die tijdens de staat van oorlog en de staat van beleg is toegerust met bijzondere bevoegdheden, noodzakelijk met het oog op de uitvoering van de militaire taak ter handhaving van de veiligheid. <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/2.13.25?anchor=descgrp-context-bioghst&open=c01%3A1>.
- 2 <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Soldat/Soldbuch/SB.htm>.
- 3 Kurrentschrift, simpelweg Kurrent genoemd, is een cursief Duits handschrift dat vanaf circa 1500 tot halverwege de twintigste eeuw in Duitstalige gebieden gangbaar was, dus niet alleen in Duitsland maar ook in Oostenrijk en Zwitserland. Zie voor meer informatie: <http://www.kurrent-lernen-muecke.de/kurrentschrift.php>.
- 4 *Amtsblatt des Landrates in Hollabrunn*, 23 juni 1939, Österreichische Nationalbibliothek (<https://www.onb.ac.at/>). Viktualien = levensmiddelen.
- 5 Zijn personalia zijn op 16 februari 1940 in de pas genoteerd.
- 6 <https://de.wikipedia.org/wiki/Znojmo>.
- 7 https://de.wikipedia.org/wiki/Medaille_Winterschlacht_im_Osten_1941/42.
- 8 <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Kasernen/KasernenWehrkreis17-R.htm>.
- 9 <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Soldat/Sanitatsversorgung.htm>.
- 10 <https://www.wehrmacht-forum.de/index.php?thread/1457-krankheitsbezeichnungen-krankheitsk%C3%BCrzel-im-soldbuch/>.
- 11 <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/InfErsRgt/InfErsRgt426-R.htm>.
- 12 Begin april 1945 zijn Tsjecho-Slowakije, Joegoslavië en Hongarije zo goed als volledig in Russische handen, het Rode Leger vecht inmiddels in Oostenrijk. Bron: <http://www.wegnaardebevrijding.nl/verhalen/oost-nederland>.
- 13 <https://www.forum-der-wehrmacht.de/index.php?thread/1468-erg%C3%A4nzungs-diskussionsthread-zu-abk%C3%BCrzen-der-wehrmacht-a-bis-z/>.
- 14 <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Kasernen/Wehrkreis06/KasernenHerford-R.htm>; <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/InfErsRgt/InfErsRgt426-R.htm>.
- 15 <http://lebendom.com/article/operation-varsity>; <http://www.wegnaardebevrijding.nl/verhalen/naar-duitsland>.
- 16 Begin maart gaan het Amerikaanse 1e en 3e leger in de aanval tussen Aken en het Saargebied. Bron: <http://www.wegnaardebevrijding.nl/verhalen/naar-duitsland>.

Alle websites zijn geraadpleegd in juli 2019.

MARCEL KRUTZEN

Marcel Krutzen (1959) is amateurhistoricus en afgestudeerd pastoraal werker, leraar VO-godsdienst en levensbeschouwing en maatschappelijk werker. Sinds 1986 is hij als reclasseringswerker werkzaam in het arrondissement Maastricht.

‘Voldoende gestraft’ Dominicus Deutz voor de Revisiecommissie voor het mijnbedrijf

In ‘Delpher’ vindt u miljoenen gedigitaliseerde teksten uit Nederlandse kranten, boeken en tijdschriften. Wie in Delpher het woord ‘Revisiecommissie voor het Mijnbedrijf’ intoetst, treft tientallen berichten aan over uitspraken van deze commissie. Eén van die uitspraken betreft een zekere D.G.J. Deutz, ladingmeester op de ON I. Over hem handelt dit artikel.¹

Na de bevrijding wilde men Nederland ontdoen van mensen die in de oorlog vaderlanders hadden verraden of benadeeld. Zo’n ‘zuivering’ bleek ook nodig onder het mijnpersoneel. Nog voor de algehele bevrijding, op 28 april 1945, schreef de minister van Sociale Zaken, ir. F.C.M. Wijffels, dat er een revisiecommissie voor het personeel van de mijnen zou moeten worden geformeerd.

Uiteindelijk werd deze ‘Revisiecommissie voor het mijnbedrijf’ bij beschikking van 8 augustus 1945 nummer 821 door de minister van Verkeer en Energie ingesteld. Voorzitter werd de Heerlense kantonrechter mr. C.H.J.A. Janssen de Limpens. Onder zijn leiding startten de werkzaamheden in oktober van dat jaar. De commissie behandelde 283 zaken en beëindigde zijn werkzaamheden per 20 oktober 1948. Zaken met betrekking tot de hogere bedrijfsleiding mocht deze commissie niet behandelen, daarvoor was de ‘Zuiveringsraad voor de kolenmijnbouw in Limburg’ bedoeld, ingesteld bij ministeriële beschikking van 17 november 1945.²

Dominicus Gustaaf Joseph Deutz wordt op 10 februari 1890 in Wittem geboren als zoon van Bernhard Deutz en Maria Watrin. Vader Deutz was landbouwer in Wahlwiller. De ouders van Deutz zouden in juni 1910 in Duitsland overleden zijn. Op 19 september 1910 treedt Dominicus in dienst bij de infanterie van de Koninklijke Landmacht.

Reservekapitein D. Deutz. Afbeelding: Collectie Bert-Jan Dierink

Enkele jaren later wordt hij benoemd tot reserve-officier. Op 31 maart 1916 wordt hij tot tweede luitenant aangesteld, op 10 maart 1920 tot eerste luitenant en op 11 oktober 1934 bevorderd tot kapitein.³

Op 28 oktober 1919 trouwt Dominicus in Millingen (Gelderland) met Mechelina Gerardina Slagtman, geboren op 18 juli 1893, overleden op 25 februari 1979. Het paar krijgt meerdere kinderen.

In september 1929 vestigt het gezin Deutz-Slagtman zich in Heerlen. Dominicus werkt als beambte op

Zoals bekend komt er in september 1944 een einde aan de nazi-Duitse bezetting van Heerlen en omgeving. De bevrijdingsroes eindigt echter in een kater. De laatste maanden van 1944 en het hele jaar 1945 staan in het teken van onder meer arbeidsconflicten en stakingen. Het rommelt in de Mijnstreek. In plaats van rust en orde is er vooral sprake van ontlading en chaos. Meestal betreft de onrust medewerkers die zich tijdens de oorlogsjaren misdragen zouden hebben en/of werknemers, vooral leidinggevend, die zich binnen het mijnbedrijf asociaal

Voor- en achterkant van de officierskaart.

gedragen zouden hebben. Een aantal personen, van directeur tot ploegbaas, wordt tijdelijk geschorst. Op elk mijnbedrijf wordt een Commissie van Bijstand in het leven geroepen om bepaalde dossiers te onderzoeken en de bedrijfsleiding te adviseren. Elke commissie bestaat uit vertrouwensmannen; in het geheim gekozen vertegenwoordigers van ondergrondse mijnwerkers, bovengrondse mijnwerkers en mijnbeambten. Uitspraken van de bijstandscommissies blijken vaak subjectief gekleurd en door agitatie beïnvloed. Terechte klachten vermengen zich met

oude rekeningen die vereffend moeten worden. Vooral leidinggevend en die vóór en tijdens de oorlogsjaren het door veel arbeiders gehate ‘jaag- en drijfsysteem’ in stand zouden hebben gehouden, wil men bestraffen. De Rooms-Katholieke Mijnwerkers Bond (KMB) en de Algemene Bond van Werkers in het Mijnbedrijf (ABWM) scharen zich achter de oproep om niet alleen collaborateurs aan te pakken, maar ook ‘asociale’, ‘inhumane’ functionarissen.⁷

Om een objectieve, rechtvaardige procesgang te realiseren besluit minister Th. van Schaick van Verkeer en Energie de Commissies van Bijstand op te heffen en een Revisiecommissie voor het Mijnbedrijf in te stellen (1945-1948). Deze Revisiecommissie bestaat uit ervaren juristen. Voorzitter van de commissie is mr. Ch. Janssen de Limpens, kantonrechter te Heerlen en KVP-Eerste Kamerlid.

De Revisiecommissie behandelt honderden dossiers c.q. beroepszaken. Mogelijke uitspraken van de commissie zijn onder meer: terugkeer in de vorige of gelijkwaardige functie; openbare berisping; handhaving ontslag; terugkeer in vorige betrekking met uitsluiting van bevordering gedurende een aantal jaren of toekennen van een overmachtsvergoeding gedurende de tijdsduur van het ontslag. Betrekkelijk veel uitspraken van de Commissies van Bijstand worden door de Revisiecommissie herzien.

Voor de zuivering in de ambtelijke top, nodig omdat ook tegen enkele directeurs en topambtenaren klachten waren ingediend, wordt een aparte zuiveringsraad ingesteld. Immers, ‘de zuivering in de hogere regionen van het bedrijf is van geheel andere aard dan die in lagere regionen’.

Op een gegeven moment verschijnt ook D.G.J. Deutz voor de Revisiecommissie voor het Mijnbedrijf. Klaarblijkelijk heeft hij bezwaar aangetekend tegen een hem onwelgevallig besluit genomen door de Commissie van Bijstand van de Oranje Nassau-mijn I te Heerlen.

In mei 1946 doet de Revisiecommissie uitspraak inzake de kwestie D.G.J. Deutz, ladingmeester (toezichthouder bij het laden van goederen), Oranje-

Nassau Mijn I te Heerlen. ‘Voldoende gestraft, terug in vorige of gelijkwaardige functie’, luidt het oordeel. Er blijkt sprake van zekere rehabilitatie.

Waarom moet Deutz ter zitting van de Revisiecommissie verschijnen?

Zijn kleindochter vertelt in een email aan Bert-Jan Dierink van 5 augustus 2018 in grote lijnen het volgende:

Mijn opa is een jaar lang ondergedoken. Hij had een Duitse krant gelezen. Deze had hij laten liggen in de kleedkamer van de mijn. Hij is toen verraden. Toen hij ter zitting moest verschijnen lieten zijn ver-raders verstek gaan. Dit is wat mijn vader mij altijd heeft verteld. Vader werkte ook op dezelfde mijn als opa: ON I.

Een kleinzoon van D. Deutz laat tijdens een onderhoud met Bert-Jan Dierink op 5 augustus 2018 het volgende weten:

Grootvader Deutz was zeker niet Duitsgezind. Hij was ook geen lid van de NSB. Hij zou zeer boos zijn geweest toen ze hem daarvan verdachten. Na het vonnis is Deutz op de mijn blijven werken. Deutz las alleen een Duitse krant op de verkeerde plek, meer niet.

Uit een mail van 10 augustus 2018 van Bert-Jan Dierink naar aanleiding van zijn onderzoek in het Nationaal Archief te Den Haag blijkt uit het zuiveringsdossier van Deutz dat hij geen lid is geweest van de NSB of andere nazigezinde organisatie, dat hij is ondergedoken toen hij door de Duitsers werd opgeroepen om loopgraven te maken en dat hij verzetsactiviteiten c.q. sabotagewerkzaamheden heeft verricht in de mijn ON I.

Na een ‘met veel geduld gedragen ziekte’ overlijdt Dominicus G.J. Deutz op 2 januari 1964 op 73-jarige leeftijd. Enkele dagen later vindt in Heerlen zijn uitvaartdienst plaats waarna hij wordt begraven, aldus een familiebericht in het *Limburgs Dagblad* van 3 januari 1964.

Bronnen

1 De auteur bedankt Bert-Jan Dierink, deskundige inzake de Koninklijke Landmacht tijdens de mobilisatietijd (1939), hartelijk voor zijn bijdrage aan de totstandkoming van dit artikel. In juni, juli en augustus 2018 heb ik herhaalde malen (mail)contact gehad met Bert-Jan Dierink uit Diepenheim (Overijssel). Hij verstrekke mij inlichtingen over de militaire carrière van Dominicus Deutz. Op zijn facebook heeft hij een - deels door mij geschreven - stukje geplaatst

over Deutz, getiteld: Het uniform van kapitein Deutz 2-I-26e R.I. Zie: <https://www.facebook.com/media/set/?set=a.2088243038060573&type=3>. Laatst geraadpleegd: 17 juli 2019.

2 Wim van der Linde, ‘De naoorlogse zuiveringen in het mijnbedrijf als reactie op sociale en religieuze tegenstellingen in: *Studies over de Sociaal-Economische Geschiedenis van Limburg XLIX* (2004), 191-214, vooral: 207-210. Verder: Fred Cammaert, ‘De Tweede Wereldoorlog’, in: Het Land van Herle

58 (2008) 2, 51-66.

3 Zie noot 1.

4 Maas-Waalkanaal [Zuidfront Holland - Mei 1940]. Zie: <http://www.zuidfront-holland1940.nl/index.php?page=maas-waalkanaal>. Laatst Geraadpleegd: 17 juli 2019.

5 Zie: noot 1.

6 Zie: noot 1.

7 Raedts, Ir. C.E.P.M., *De opkomst, de ontwikkeling en de neergang van de steenkolenmijnbouw in Limburg* [Assen 1974].

DAVE PACKBIER

Dave Packbier is historicus en geeft Geschiedenis aan het Sintermeertencollege te Heerlen.

Sjo Weijers, musicerende mijnwerker

Hendrik Joseph ('Sjo') Weijers (1903-1968), mijnwerker-dirigent, stamde uit een muzikale familie en was woonachtig in Bocholtzerheide, maar verhuisde na de oorlog naar Bocholtz. Hij was als mijnwerker-houwer werkzaam op achtereenvolgens de Domaniale Mijn in Kerkrade, de Willem-Sophia in Spekholzerheide en de staatsmijn Wilhelmina in Terwindsen. In muzikaal opzicht was hij volstrekt autodidact en door zelfstudie en veel repeteren vergrootte hij zijn kennis en vaardigheden en in 1928 nam hij het dirigeerstokje bij de harmonie St. Cecilia uit Bocholtz over. Ook stond hij op de bok voor harmonie St. Agatha uit Eys, fanfare Eendracht uit Huls en de koninklijke Harmonie T.O.G. uit Welten, Heerlen. Na zijn pensionering in 1958 kon Sjo zich helemaal aan de muziek wijden. Hij had een voorkeur voor lyrisch-romantische werken (Schubert, Rossini), maar hij schuwde ook het nieuwe niet. 'Als het maar binnen het acceptabele bleef', zo was zijn uitgangspunt met betrekking tot de moderne werken. Zelf componeerde hij enkele andantes en processiemarsen voor kerkelijke feestdagen.

Sjo Weijers, nestor van de Limburgse blaasmuziek, boekte met zijn fanfares successen op het hoogste niveau, zowel nationaal en internationaal. Hij heeft diverse onderscheidingen ontvangen voor zijn verdiensten voor de muziek.¹

Onderstaande bijdrage is van de hand van Dave Packbier, docent geschiedenis aan het Sintermeertencollege te Heerlen. Sjo Weijers was zijn opa.

Sjo Weijers, geboren 1903, bleek een musicerende mijnwerker te worden. Hij stemde elke verkiezing RKSP (en later KVP, tot de dood hen scheidde) en was een trouw katholiek. Zijn vurige liefde voor het koningshuis was de enige concessie die hij deed richting het protestantisme. Hij rookte als een ketter en dronk zijn neutje als de gelegenheid zich aandiende, maar wees alle genotsmiddelen resoluut van

de hand in de veertig dagen voorafgaand aan Pasen. Ongenietbaar en volhardend tot de Heer verzezen was en het gewone leven weer door kon gaan.

Op vrijdagmorgen 10 mei 1940, het was nog donker, stond hij voor zijn slaapkamerraam en zag beneden op straat de zwaarbewapende Duitse soldaten staan. "Marie", zei hij tegen zijn vrouw, "Het is oorlog." "Je bazelt", was het antwoord, "Ga terug naar bed."

Maar de dag erna was het oorlog en zijn vrouw werd op pad gestuurd om zoveel mogelijk koffie en vooral sigaretten te hamsteren. Ze slaagde daar zowaar gedeeltelijk in. 's Avonds was Sjo gerustgesteld: voorlopig was hij gered.

Enkele weken later echter sloeg het noodlot voor hem gruwelijk toe. Bij hem in de straat nota bene. Toen Sjo op 'daag sjech' was, stopten Duitse legertrucks in zijn straat en kregen Belgische en Franse krijgsgevangen, slachtoffers van de Blitzkrieg die uiteindelijk de geallieerde legers het Kanaal in dreef, de kans om te luchten. In de huisvrouwen, die de uitgehongerde, afgeleefde en verslagen jongens op straat zagen staan, ontwaakte de moeder. Even later werd er dampende koffie geschonken en werden er sigaretten uitgedeeld. De bewakers morden maar Sjo's vrouw beet hen toe dat ze blij mochten zijn als iemand dat later ook bij hen zou doen. Een opmerking die op het randje was. Het feit dat ze in Noordrijn-Westfalen opgegroeid was en dus vloeiend Duits sprak, heeft hoogstwaarschijnlijk haar hachje die middag gered.

Sjo had geen ergere jobstijding kunnen krijgen.

Geen koffie meer, maar vooral geen sigaretten.

De tabaksplanten die welig tierden boven de begraven muziekinstrumenten boden ook geen soelaas.

Het werd meer dan vier jaar lang 'rookvasten'.

Zijn enige troost was het bezit van het portret van Wilhelmina.

Sjo Weijers met dochter Agnes

Zes juni 1944 was voor hem een feestdag: de geallieerden waren geland in Normandië! Hoera! Ze komen er aan! (met in hun kielzog hopelijk sloffen sigaretten...) IJverig werd de opmars van de geallieerden bijgehouden. In de maanden juni en juli nog de bloedige Slag om Normandië, maar dan halverwege augustus de doorbraak: Parijs bevrijd op 24 augustus!

Sjo was helemaal de kluts kwijt toen halverwege september een van zijn beste vrienden uit Eys hem aan de telefoon (verstopt in de muurkast bij de bovenburen) vertelde dat de 'Amis' er al waren. Iets later stonden in de tuin een vader en zijn drie zonen verwoed de instrumenten op te graven. Op zolder werd de vlag met oranje wimpel gezocht – en gevonden. De hele middag, de ganze nacht en ook in de vroege ochtend stond Sjo op de uitkijk: waar bleven ze nou? Toen hij eindelijk in de verte de eerste groene mannetjes ontwaarde, rende hij naar boven om zijn bevrijders met het Wilhelmus te verwelkomen. Maar het raam was nauwelijks geopend, of de hel brak los. Een Duits spoorweggeschut op de spoordijk achter zijn huis had het vuur geopend op de verkenners: de lichtspoorwagenten joeg over de velden. De drie zoons en zijn lichtelijk overspannen vrouw trokken Sjo de kelder in. De minuten kropen voorbij maar toen werd het stil.

Sjo kreeg uiteindelijk zijn sigaretten. Uit handen van een afro-Amerikaanse soldaat in een gepantserd M8 verkenningsvoertuig van de 113e cavaleriegroep: Lucky Strike. Voor Sjo kon het leven weer doorgaan. Maar als in september zij die het mee gemaakt hadden het Wilhelmus speelden, rolden er dikke tranen over zijn wangen. Elke keer opnieuw.

Gegevens ontleend aan: Jef Bonten, 'Sjo Weijers mijnwerker-dirigent. Eenvoud als kenmerk van het ware': www.simpelveld.nl/algemeen/beroemde-personen_3431/item/sjo-weijers-1903-1968_8955.html.

MARCEL KRUTZEN

Marcel Krutzen (1959) is amateurhistoricus en afgestudeerd pastoraal werker, leraar VO-godsdienst en levensbeschouwing en maatschappelijk werker. Sinds 1986 is hij als reclasseringswerker werkzaam in het arrondissement Maastricht.

Drie bevriende Weltenaren die zich onttrokken aan de Arbeitseinsatz

Sommige foto's staan op mijn netvlies gebrand. Dat geldt ook voor nevenstaande afbeelding. Op deze foto staan drie bevriende jongemannen uit Welten: Jozef Luja, Leo Vinken en Jo Knubben, drie twintigers die in of nabij het oude dorpscentrum woonden en zich onttrokken aan de Arbeitseinsatz; de inzet van arbeiders uit door nazi-Duitsland bezette gebieden ten behoeve van de Duitse oorlogsindustrie.

Evenals zijn vader was Jozef Luja (1924-1945) bakker. Zijn ouders hadden een bakkerswinkel aan de Weltertuinstraat 80. Leo Vinken (1923-1944) was als notarisklerk in Heerlen werkzaam. Zijn ouders hadden een winkel in koloniale waren (koffie, thee, cacao, tabak, suiker, enzovoort) aan de Weltertuinstraat 66. Jo Knubben (1922-2015), wonende aan De Doom 31, was huisschilder van beroep. Jozef, Leo en Jo kennen elkaar van de lagere school en van de verkennerij. Regelmatig speelden zij onder het genot van een glaasje bier een potje kaart, soms tot diep in de nacht. Ook Hub Weerts, wonende aan de Weltertuinstraat 111, behoorde tot de vriendengroep. Hub, automonteur van beroep, werkte tijdens de oorlog als ondergronds mijnwerker om aan de Arbeitseinsatz te ontkomen. Hij sneuvelde in 1947 tijdens de 'politieacties' op Sumatra, voormalig Nederlands-Indië.¹

Jo Knubben

Jozef Jan (Jo) Knubben werd op 22 oktober 1922 in Heerlen geboren. Vader P(i)eter Mathijs Knubben (1894-1962) was als ondergronds mijnwerker (houwer) in dienst van de Staatsmijn Hendrik te Brunssum, moeder Maria Catharina Boosten (1895-1963) was huisvrouw. Het gezin telde meerdere kinderen.

Na enkele malen geweigerd te hebben op vrijwillige basis in Nazi-Duitsland arbeid te gaan verrichten, besloot Jo, al dan niet onder druk van zijn naaste

omgeving, zich toch maar aan te melden voor de Arbeitseinsatz. Aldus geschiedde. Tot zijn verbazing en teleurstelling werd hij ingedeeld voor transport naar Swinemünde (tegenwoordig Swinoujcie), een plaatsje aan de Oostzee, aan de monding van de Oder, op de grens van Polen en Duitsland. Een van zijn vrienden was ingedeeld voor transport naar Keulen. Via een list wist Jo te bewerkstelligen niet in het verre Swinemünde, maar in het nabije Keulen tewerkgesteld te worden. In Keulen, een stad die het doelwit was van tal van geallieerde bombardementen, werkte hij mee aan de bouw van allerlei schuilkelders en bunkers. Het is best mogelijk dat Organisation Todt, een gerenommeerde Duitse bouwondernemer vernoemd naar oprichter Fritz Todt, toezicht hield op de uitvoering van de bouwwerkzaamheden. In Oberhausen, een stad bij Duisburg, verrichtte Jo soortgelijke arbeid.²

Volgens een e-mail van Georg Smirnov, medewerker 'Dokumentation Zwangsarbeit' van het Documentatiecentrum Nationaalsocialisme Keulen d.d. 3 april 2019, werkten verschillende Heerlenaren als dwangarbeider in Keulen. De naam Jo Knubben weet hij niet te traceren, wel andere namen: P. Alberts, A. Berendsen, J. Ceelen, F. Dawir, M. Ernst, W. Geraets, T. Geritzen, F.H. Maass en A. Rogge. Ceelen, Ernst en Geraets zijn in 1944 in Keulen om het leven gekomen, aldus de heer Smirnov.³ In het begin mochten Nederlanders die vrijwillig in Nazi-Duitsland werkten af en toe met verlof. Tijdens een verlofperiode in Welten besloot Jo zich

aan de Arbeitseinsatz te onttrekken. Hij keerde niet meer terug naar Hitler-Duitsland. Als 'contractbreker' liep hij het risico opgespoord en in kamp Amersfoort gedetineerd te worden. Noodgedwongen moest Jo onderduiken. Heimelijk bezocht hij eens per week zijn ouders in Welten.⁴

Gaandeweg werd de Arbeitseinsatz minder vrijwillig. Nazi-Duitsland had steeds meer arbeiders nodig ter vervanging van soldaten die aan het front vochten. Op 7 mei 1943 werd bekendgemaakt dat alle Nederlandse mannen tussen 18 en 35 jaar oud in Duitsland tewerkgesteld zouden worden. 'Steeds zwaarder worden de beproevingen, die ons Nederland treffen', aldus schreven de Nederlandse bisschoppen in een brief die op zondag 16 mei 1943 in alle katholieke kerken werd voorgelezen. Alleen zij die konden bewijzen in Nederland 'onmisbaar' te zijn mochten blijven. Vrijstelling werd onder meer verleend aan mijnwerkers en landarbeiders.⁵

Veel arbeidsgeschikte Heerlense jongemannen wilden niet in Nazi-Duitsland werken en doken onder. Zij liepen het risico opgepakt te worden door medewerkers van de Arbeitskontrolldienst (AKD), een zusterorganisatie van de Sicherheitspolizei (Sipo). In de Oostelijke Mijnstreek stond de AKD onder leiding van het 'beestmens' Ludzert Hoks, oorspronkelijk bakker in Groningen, later bewaker in Kamp Ommen (Overijssel). Als AKD-leidinggevende wist Hoks een groot aantal onderduikers op te sporen. In 1947 werd hij door de Maastrichtse rechtbank ter dood veroordeeld. Een jaar later werd dit vonnis omgezet in twintig jaar gevangenschap.

In 1944 hadden de Duitsers niet alleen heel veel mensen nodig ter vervanging van Duitse arbeidskrachten die aan het front vochten, maar ook voor het graven van stellingen om de geallieerde opmars te dwarsbomen. Om deze krachten te verkrijgen ging men over tot het uitvoeren van straatrazzia's. Stadswijken of dorpen werden afgezet waarna huiszoekingen werden gedaan. Op arrestanten die vluchtten werd geschoten.⁶

Tijdens een nachtelijke straatrazzia in Welten op 20 augustus 1944 werd onder meer de woning van het gezin Knubben doorzocht. Door gestommel in en rondom de woning werd de heimelijk bij zijn ouders logerende Jo omstreeks 02.00 uur wakker. Een voorzichtige blik door het slaapkamerraam was voldoende om onmiddellijk naar de zolder te vluchten en zich te verstoppen. Een arrestatieteam doorzocht de woning. Jo werd niet gevonden. Nadat het team de woning verlaten had, verliet Jo de zolder. Korte tijd later keerde plotsklaps een lid van het arrestatieteam in de woning terug. Door zich razendsnel achter een leunstoel in de woonkamer te verschuilen wist Jo arrestatie te voorkomen. Nadat desbetreffende speurder de woning verlaten had, vluchtte Jo

Jozef Luja, Leo Vinken en Jo Knubben. Foto Collectie M. Krutzen

door weilanden (De Dael) en bos (Putberg) naar een boerderij op Keverberg (Simpelveld). Daar voorzag Leo Schlicher (1892-1965), wijkagent te Welten-Benzenrade, hem van valse documenten. Ook ontving Jo instructies om onder te duiken. Achtereenvolgens werd Jo bij families in Beek en Berg aan de Maas (Urmond) ondergebracht. In Berg aan de Maas maakte hij op 18 september 1944 de bevrijding mee. Welten-Benzenrade was een dag eerder al bevrijd. Jo besloot zo snel mogelijk naar zijn ouders in Welten terug te keren. Op 29 september 1944 meldde hij zich bij de Gemeentepolitie Heerlen. Aan agenten vertelde hij dat hij was ondergedoken om zich te onttrekken aan de Arbeitseinsatz en dat hij weer in Welten woonde. Hiervan werd het Bureau Bevolking op de hoogte gebracht.

In 1950 trouwde Jo Knubben met Tonny Sneyders. Het echtpaar kreeg drie kinderen; twee zonen en een dochter. Tot aan zijn pensionering in 1982 was Jo werkzaam bij DSM. In 2015 overleed hij op 92-jarige leeftijd in Sittard.⁷

Jozef Luja en Leo Vinken

Ook Jozef Luja en Leo Vinken, twee vrienden van Jo Knubben, hebben zich aan de Arbeitseinsatz onttrokken. Steevast zouden zij geweigerd hebben zich bij het Gewestelijk Arbeidsbureau (GAB) aan de Geleenstraat in Heerlen te melden. Nee, ze zouden zich niet door een NSB-arts willen laten goedkeuren voor tewerkstelling in Nazi-Duitsland of elders. Wellicht hebben de vrienden Jozef Luja, Leo Vinken, Jo Knubben en Hub Weerts vaker met elkaar gesproken over het al dan niet verrichten van arbeid voor de Duitse oorlogsindustrie.

Tijdens de razzia in Welten werden Jozef en Leo opgepakt. Leo werd uit zijn ouderlijke woning gesleurd en Jozef werd in de onmiddellijke omgeving

van zijn ouderlijke woning gearresteerd. Beide jongemannen zijn door dorpsgenoten verraden. In hun directe omgeving woonden fanatieke NSB'ers. Jozef en Leo kwamen, ieder afzonderlijk, via Kamp Ommen en Kamp Amersfoort in concentratiekamp Neuengamme terecht. Dit kamp lag zo'n achttien kilometer verwijderd van de Noord-Duitse havenstad Hamburg. Bij hun aankomst moesten zij al hun persoonlijke bezittingen inleveren. Vervolgens werd al hun lichaamshaar afgeschoren. Ook hun naam mochten zij niet behouden; zij kregen een nummer. Dit nummer stond op een zinken plaatje dat zij om hun nek moesten dragen. Bewakers braken hun geestelijke en lichamelijke weerstand door hen in vernederende omstandigheden te laten leven en werken: barakken waren overvol, sanitaire voorzieningen ontbraken, privacy bestond niet of nauwelijks, aan eten en drinken was groot gebrek, zware arbeid moest dagelijks verricht worden, vrije tijd bestond überhaupt niet.

In Neuengamme werd Leo ziek. Op een gegeven moment werd hij in een ziekenbarak opgenomen. Op 30 december 1944 stief Leo op 22-jarige leeftijd aan een 'algemene hartzwakte'. Wat heet? De ware doodsoorzaak betrof wellicht de abominabele omstandigheden in het kamp. 'Hij is gevallen als een held in den strijd voor christelijke waarheid en naastenliefde', zo vermeldt zijn dodenprentje. Jozef trof een ander lot. Vanwege de snelle opmars van Canadese troepen werden Neuengamme en enkele bijkampen ijlings ontruimd. Samen met legio medegevangenen vertrok Jozef tijdens een 'dodenmars' richting Cloppenburg, een stad in Nedersaksen, nabij de grens met Nederland. Op of

omstreeks 1 april 1945, kort voor de overgave van Nazi-Duitsland op 7 mei 1945, zou Jozef in of nabij Cloppenburg gestorven zijn. Volgens een officiële verklaring van medegevangene en overlevende J.H. Leunissen uit Heerlerheide zou Jozef niet meer de kracht hebben gehad om te lopen. Leunissen vermoedt dat Jozef ergens in een massagraf ligt.⁸

Welten

Lange tijd verkeerden de ouders Luja en Vinken in grote onzekerheid. De Luja's zouden waarzeggers hebben geraadpleegd om te achterhalen of Jozef nog in leven was. Ook Weltense dorpsgenoten maakten zich grote zorgen. Via het Rode Kruis ontvingen de families Luja en Vinken het droeve bericht dat op grond van onderzoek aangenomen moest worden dat Leo en Jozef overleden waren. Overigens, van de 630.000 Nederlandse dwangarbeiders zijn ruim 30.000 arbeiders om het leven gekomen, onder meer door ziekten, uitputting en bombardementen.⁹

Behalve Jozef en Leo kent Welten-Benzenrade ook nog andere oorlogsslachtoffers: Karel van Berckel (1892-1944), chirurg en verzetsman; Henriëtte Neter (1930-1944), joods onderduikmeisje uit Amsterdam; Harrie Simons (1927-1949) en eerdergenoemde Hub Weerts (1923-1947), twee militairen uit Welten die tijdens de 'politieacties' in voormalig Nederlands-Indië gesneuveld zijn. Een plaquette aan de Martinuskerk te Welten herinnert aan het leven van de oorlogsslachtoffers uit Welten-Benzenrade.¹⁰

Bronnen

- 1 Marcel Krutzen en Gilbert Peeters, *Leo Vinken (1923-1944) en Jozef Luja (1924-1945). Weltenaren in concentratiekamp Neuengamme* [Welten 2014]. Marcel Krutzen, *Jozef Luja: dwangarbeider uit Welten*. zie: Heerlen Vertelt, 12 augustus 2014. Wiel Beijer, 'Het verdriet van Welten.' in: *Dagblad De Limburger / Limburgs Dagblad*, 13 augustus 2014.
- 2 Marcel Krutzen en Gilbert Peeters, Jo Knubben. *Verslag van het interview van Gilbert Peeters met Jo Knubben op 20 augustus 2014* [Welten 2014].
- 3 Verdere gegevens: Albertz, Paul, geb. 07.11.1922; Berendsen, Antonius, geb. 30.07.1917; Ceelen, Johann Wilhelmus, geb. 27.10.1921, gest. 14.07.1944 in Köln; Dawir, Franziska, geb. 25.06.1922; Ernst, Marinus, geb. 26.06.1916, gest. 08.12.1944 in Köln; Geraets, Willem Xaverius, geb. 24.06.1919, gest. 06.11.1944 in Köln; Geritzen, Theodor, geb. 10.04.1923; Maass, Franz-Hubert, geb. 31.05.1917; Rogge, Angelinus, geb. 02.07.1921.
- 4 Zie noot 2.
- 5 Bas von Benda-Beckmann, *De rooms-katholieke kerk en de grenzen van verzet in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog. Rapport verkennend onderzoek* [Amsterdam 2015].
- 6 'De 'Arbeitseinsatz' in de bezettingstijd', in: *De Tijd, dagblad voor Nederland*, 4 mei 1966.
- 7 Zie noot 2.
- 8 Marcel Krutzen en Gilbert Peeters, a.w.
- 9 Ibidem.
- 10 Marcel Krutzen, 'Plaquette Weltense oorlogsslachtoffers', in: *MijnStreek*, 2 (2017) 1, 27 e.v.

Verhaal bij een grafsteen

ROELOF BRAAD

Roelof Braad was tot zijn pensionering in 2016 stadshistoricus van Heerlen en is hoofdredacteur van dit tijdschrift.

Hudson FK780, Dirk van Rijn. (Kazemattenmuseum)

In de depots van het Thermenmuseum ligt sinds 2002 een bijzonder grafmonumentje.¹ Dit is afkomstig van de Algemene Begraafplaats aan de Akerstraat in Heerlen en is van verdere vernietiging gered door bemiddeling van Peter Pauwels, die er al eerder een korte publicatie aan wijdde.²

De tekst op de grafsteen is sober: “JAN BOCKMA / GEB. 31.8.1921 / OVERL. 6.7.1944 / GEVALLEN VOOR / ZIJN VADERLAND / 1 COR 13 / VERS 12 EN 13”.³ Op de top van het monumentje is een neerstortend vliegtuig afgebeeld.

Eenvoudig dus, maar het verhaal erachter is enorm. Zijn vader was één van de vooraanstaande figuren in het Heerlense verzet en Jan deed zoveel mogelijk mee aan de activiteiten van zijn vader, omdat ook hij vond dat de NSB en Duitsers met alle middelen bestreden moesten worden.⁴ Om meer voor de vrijheid van het land te kunnen betekenen, verliet hij zijn ouderlijk huis op 16 mei 1942 om op eigen gelegenheid Engeland te bereiken. Via een avontuurlijke reis kwam hij uiteindelijk met een Noorse boot precies een jaar later in Engeland aan. Die actie werd in 1943 beloond met de dapperheidsonderscheiding ‘Kruis van Verdienste’.⁵ In dienst van de Koninklijke Marine werd hij opgeleid tot telegrafist bij de eerste lichting van het Bureau Bijzondere Opdrachten en als geheim agent uitgezonden onder de schuilnaam Jan Borel.⁶

Foto: Uit dossier

Foto: Oorlogsgravenstichting Loenen

Op 6 juli 1944 om 23.50 u. precies steeg een Hudson FK780 van het 161e Squadron op om met een speciale missie van BBO vier agenten te droppen op de Appelsche heide tussen Nijkerk en Voorthuizen op de Veluwe. De opdracht van radioman Jan Bockma had de codenaam 'mission Halma'.

Hij moest contact leggen met en werken voor de Raad van Verzet en hen een zender bezorgen en de

communicatiecodes bijbrengen. Helaas slaagde de missie niet, een Duitse nachtjager schoot het vliegtuig boven de Waddenzee neer en het lichaam van Jan Bockma werd twee dagen later door een schipper uit het IJsselmeer aan boord gehesen. Na de oorlog werd hij in Heerlen herbegraven.

In 2002 werd zijn graf overgebracht naar de erebegraafplaats in Loenen.⁷

Bronnen

- 1 Thermenmuseum, Na-Romeinse collectie. inv.nr. C 1496. De gegraveerde dekplaat lag in stukken op het graf destijds, maar is door de museummedewerker gerestaureerd. De plaat bevindt zich in het depot, de sokkel waaraan de plaat bevestigd was, staat in de museumtuin.
- 2 Peter Pauwels, 'Jan Bockma, spion voor de geallieerden' en 'Door N.V. ondergebrachte kinderen overleefden allen de oorlog', in: *De Trompetter*, 23 april, resp. 30 april 2008.
- 3 Deze tekst luidt naar *De Bijbel* (NBG 1951): ¹²Want nu zien wij nog door een spiegel, in raadselen, doch straks van aangezicht tot aangezicht. Nu ken ik onvolkomen, maar dan zal ik ten volle kennen, zoals ik zelf

gekend ben. ¹³Zo blijven dan: Geloof, hoop en liefde, deze drie, maar de meeste van deze is de liefde.

- 4 Zie voor het hele verhaal over de gereformeerde familie Bockma noot 2 en de twee verhalen van Harmen Bockma op www.heerlenvertelt.nl (trefwoord Bockma) en M. Krutzen, 'Aan het juiste adres bij dominee G.J. Pontier', in: *Land van Herle* 61 [2011], 115-125, en A.P.M. Cammaert, *Het verborgen front: geschiedenis van de georganiseerde illegaliteit in de provincie Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog* [Leeuwarden en Mechelen 1994], 411 e.v..
- 5 Koninklijk Besluit 29-07-1943, No. 20, registrummer 514. Vanwege "voorbereiden

en uitvoeren plan tot ontsnapping uit bezet Nederland en na vele moeilijkheden Engeland bereikt." Zie: <https://www.defensie.nl/onderwerpen/onderscheidingen/dapperheidsonderscheidingen/databank-dapperheidsonderscheidingen/1943/07/29/bockma-j> (gezien augustus 2019).

- 6 Zie noot 2, 'Jan Bockma', Pauwels baseerde zijn bijdrage op aflevering 106 uit het verzamelwerk '40-'45 Toen & Nu [Zwolle 2002] en Eddy de Roever, *Zij sprongen bij maanlicht; de geschiedenis van het Bureau Bijzondere Opdrachten en de agenten London 1944-1945* [Baarn 1986].
- 7 <https://oorlogsgravenstichting.nl/persoon/15400/jan-bockma>.

De bezetting, oorlogsjaren en bevrijding van Merkelbeek

JAC SMEETS

Mr. ir. Jac Smeets is architect BNA, amateurhistoricus en bestuurs- en werkgroep lid van 'Het Land van Herle'.

Na bijna een eeuw van vrede werd deze wreed verstoord. In de Eerste Wereldoorlog had Nederland zich buiten het conflict kunnen houden, maar nu bedreigde de in september 1939 uitgebroken oorlog ook ons land.

Op 10 mei 1940 trekken de Duitsers Merkelbeek binnen. Het zou tot 18 september 1944 duren voordat Douverghout en tot 19 september voordat Merkelbeek bevrijd werd.

De inval van de Duitse troepen

In de vroege ochtend van 10 mei 1940 werden de bewoners van Merkelbeek om vier uur opgeschrikt door het overvliegen van vliegtuigen. Enige tijd later klonk het harde gestamp van colonnes soldaten door de straten. *“Het monotone geluid van marcherende soldaten wekte ook mij uit mijn slaap. Snel aangekleed keek ik uit het raam aan de straatzijde en zag dat de hele Haagstraat vol marcherende Duitse militairen was; Duitse troepen, die dus toch ons land onverhoeds waren binnen gevallen. Ik had thuis, bij ouders van vriendjes en op school wel vaker gehoord dat men die inval vreesde, er echter diep over nagedacht had ik maar weinig, ook wel begrijpelijk voor een 12-jarige,”* aldus vastgelegd door Jo Deumens.¹ Hij vervolgde: *“Weldra stond ik die ochtend aan de deur, bijna iedereen stond buiten, maar ook viel mij op dat onze buurvrouw (mevrouw Schmitthen) erg enthousiast naar die troepen stond te wuiven en herhaaldelijk luid vroeg: ‘Kommen noch mehr??’ Zij liet toen wel erg duidelijk merken dat zij een Duitse was.”*

De Duitsers trokken vanuit Schinveld via Bingelrade en Brunssum richting het westen. De bezetting was begonnen.

Tijdens de Duitse inval vielen er in Merkelbeek zelf geen slachtoffers. Toch had Merkelbeek op 10 mei 1940 haar eerste oorlogsslachtoffer: Joannes Joseph Maria Dohmen. Hij maakte deel uit van de groep grensbewakers langs het Julianakanaal.² Toen de Duitsers hun richting uitkwamen sloegen zij op de vlucht en zij gingen bij het Belgische Stokkem de Maas over. Het Duitse vuur vanuit een bunker

trof hem en hij verloor op 33-jarige leeftijd het leven. Joannes Joseph Maria Dohmen³ was op 24 september 1906⁴ te Merkelbeek geboren en was enkele dagen voor zijn overlijden gehuwd met Maria Johanna Antoinetta Neven. Hij werd met vijf andere gesneuvelden begraven op de begraafplaats in Neerbeek. Zijn kompanen zijn later in hun woonplaats herbegraven. Jan Dohmen is vanwege onenigheid tussen zijn ouders en zijn echtgenote niet herbegraven en rust nog steeds in Neerbeek.⁵

De Nederlandse soldaten werden na de capitulatie van Nederland krijgsgevangen genomen en naar Duitsland overgebracht. Zo ook onder anderen de uit Merkelbeek afkomstige dienstplichtigen Jos Debets, W. Douven, J. Offermans, J. Cox en W. Peters. Zij werden naar Brandenburg vervoerd en daar tewerkgesteld. Eugene Kleuters, die samen met Jos Debets deelnam aan de grensbewaking te Roosteren, werd op een boerderij in Brandenburg te werk gesteld. Allen wisten later behouden terug te keren naar Merkelbeek.

Jan Wilhelmus van der Zanden⁶, geboren 7 maart 1916 te Merkelbeek, was gelegerd in Noord-Brabant en kwam in het westen van Nederland terecht waar hij op last van de Nederlandse legerleiding op een boerderij verbleef en na zes weken naar huis terug kon keren.⁷

A. Jeurissen en J. Meulenberg wisten aan de gevangenneming te ontkomen en zij vluchtten via Frankrijk naar Engeland. Daar sloten zij zich aan bij de 'Irenebrigade' en namen deel aan de oorlog. Ook zij keerden later naar Merkelbeek terug, maar J. Meulenberg overleed spoedig na zijn terugkeer.⁸

Bron: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Werkt_allen_samen_in_de_Nederlandsche_Unie.jpg?uselang=nl

De oorlogsjaren

Zelfs het karmelietenklooster⁹ van Merkelbeek¹⁰ werd direct met de bezetters geconfronteerd. Op 14 mei werden ongeveer 150 Duitse soldaten ingekwartierd in het karmelietenklooster. Later, op 27 mei, werden alle missen voor de gesneuvelde soldaten en andere slachtoffers in het klooster gelezen. Wat de bezetting voor bewoners van het klooster betekende werd al spoedig begrepen. Op 7 oktober 1940 werd pater Amandus van de Wey door de Duitsers opgepakt en meegenomen naar Maastricht. Na verhoord te zijn werd hij op transport gezet naar kamp Buchenwald in Thüringen. Hoewel de arrestatie niet direct een verrassing was, pater Van de Wey had zich immers regelmatig kritisch geuit over het nationaalsocialisme, hield de aanhouding officieel verband met de 'slechte behandeling van Duitse geïnterneerden in Nederlands-Indië'. Kort gezegd hij werd in gijzeling genomen. Het zou tot 10 november 1944 duren eer pater Amandus weer in Merkelbeek terug zou komen.

Als reactie op de bezetting van ons land door de Duitsers werd op 24 juli 1940 de 'Nederlandsche Unie' opgericht. De doelstelling was: *'onder erkenning van de gewijzigde politieke verhoudingen in Nederland en Europa en in samenwerking met de Duitse en Nederlandse autoriteiten, een maatschappij op te bouwen op basis van een brede nationale samenwerking, een harmonische structuur en sociale rechtvaardigheid'*. De Unie werd in het begin beschouwd als de enige mogelijkheid de bezetter tegemoet te treden en collaborerende partijen als de NSB en Nationaal Front te bestrijden. In Merkelbeek werden 347 inwoners lid van deze Unie.¹¹ Merkelbeek telde op 1 januari 1940 1333 inwoners.¹² In december 1941 werd de Unie door de Duitse bezetter verboden.

De Duitsers waren niet anders dan de andere bezetters en bezettende legers die in vroeger jaren onze streken doorkruisten. Er werd gevorderd en inkwartiering geëist. Levensmiddelen, schoeisel, kleding, benzine en dergelijke waren alleen met bonnen van de Distributiedienst nog verkrijgbaar. Het gevolg was en zeker in de grotere steden: honger. Voor Merkelbeek, mede door aanwezigheid van landbouwers en mijnwerkers, viel het wel mee. Er werd vaak clandestien geslacht en graan werd zelf gemalen. Bij de plaatselijke bakker was nog wel eens een broodje 'zwart' te krijgen. Verder werd er veel 'geruild'.

De dorpsbewoners hadden dus geen levensmiddelengebrek. Anders lag dat in het karmelietenklooster. Er waren tijdens de oorlogsjaren tussen de 110 en 120 paters, pater-studenten, fraters en broeders onderge-

bracht. Het is dan ook niet verwonderlijk dat we in de kroniek van het klooster in najaar 1943 lezen: *"De voedselpositie die het vorig jaar reeds minder gunstig was, werd nu kritischer, vooral in de eerste helft van het jaar. Ofschoon we werden voortgeholpen door verschillende boeren uit Merkelbeek, Bingelrade en Jabeek, bleef het moeilijk een klooster als het onze, waar zoveel jonge mannen samenzijn, van voedsel te voorzien"*. Pater Schuttenbeld, die zelf de oorlogstijd in Merkelbeek heeft meegemaakt, schrijft dat de kloosterbewoners vooral in de tweede helft van 1942 veel honger hebben geleden. Velen waren ziek en er heerste relatief veel TBC onder de kloosterlingen. Twee paters waren constant bezig voedsel te verkrijgen. Niet alleen voedsel was een probleem, er werd ook veel kou geleden vanwege het tekort aan brandstof.

De oorlog had ook invloed op het verenigingsleven. De schutterijen¹³ moesten reeds op 13 mei 1940 de sabels en geweren inleveren op het gemeentehuis. Het geüniformeerd door het dorp trekken, onder andere in de sacramentsprocessie, gebeurde op kermisvrijdag 26 juni 1940 voor het laatst, echter zonder geweren en sabels. De jaren daarna was het rondtrekken zowel voor de schutterijen als de fanfare verboden.¹⁴ Ook het vogelschieten was verboden voor de schutterij. In september 1941 moesten de schutterijen al hun bezittingen inleveren bij het gemeentehuis. De kostbaarste zaken, zoals de koningsvogel en het vaandel, lieten de schutters onderduiken. In maart 1943 hebben de Duitsers alle geweren en in juni de wedstrijdbuizen uit het gemeentehuis weggehaald. Tijdens de oorlogsjaren werd, zij het heimelijk, nog jaarlijks een jaarvergadering met bijbehorende H. Mis gehouden; alle andere activiteiten moesten wachten tot na de bevrijding.

In augustus 1942 werden de joden Joseph Klein¹⁵ en zijn zoon opgepakt en naar een werkkamp getransporteerd waar zij stierven.¹⁶ Joseph Klein was handelaar in oude metalen en woonde aan de Dorpsstraat B 30 (de latere Mgr. Mannensstraat) in Merkelbeek. Zijn echtgenote, Mina Klein-Hollander, bleef alleen achter maar kreeg later toestemming naar haar dochter in Tilburg te verhuizen.¹⁷

Niet alleen joden werden opgepakt want in Merkelbeek werd ook pater Heinrich Nobis¹⁸, geboren 15 april 1915 te Mindergangelt (D) en inwoner van Merkelbeek, opgepakt. Meerdere in Merkelbeek geboren personen werden eveneens opgepakt en tewerkgesteld in Duitsland. Anderen konden tijdig vluchten, waren ondergedoken of ontsnapten en hebben zo de oorlog overleefd. Helaas zijn niet alle namen bewaard gebleven.

Midden in de oorlog, op 24 september 1942, overleed te Oirsbeek J.P.K. Gabriels, de burgemeester van Bingelrade, Merkelbeek en Oirsbeek.¹⁹ Ruim een half jaar later benoemde de NSB-commissaris in Limburg, Max graaf de Marchant et d'Ansembourg, op 5 juli 1943 de NSB'er J.M.L. Franssen tot waarnemend burgemeester.²⁰ Franssen was tevens burgemeester te Jabeek.

Qua 'oorlogsschade' is Merkelbeek de dans redelijk ontsprongen. Alleen het vergissingsbombardement van 5 op 6 oktober 1942 op Lutterade leverde schade in Merkelbeek op. Er vielen hier geen slachtoffers, maar er waren wel enige brandbommen in gebouwen ingeslagen. Meerdere brandbommen sloegen in op landerijen voornamelijk rond Onderste Merkelbeek. Vermoedelijk was dat vanwege het daar aanwezige kloostercomplex.

Tijdens de oorlog herhaalden de Duitsers wat de Fransen tijdens hun bezetting van ons dorp ongeveer anderhalve eeuw eerder ook al hadden gedaan. Ze vorderden alle klokken om er kanonnen van te gieten. De Fransen lieten destijds nog een klok hangen om als luidklok te dienen. De klokkenroof gebeurde in Merkelbeek op 27 september 1943.²¹ De drie klokken werden door 'Klokke Peter' uit de toren gehaald en afgevoerd.²²

In de buurt van de Horbis stortte op 14 oktober 1943 een geallieerd vliegtuig neer. De piloten overleefden het incident en vroegen de weg naar het klooster en hebben, met behulp van enige inwoners en via boerderij Meertens in Bingelrade waar zij 'gewone kleren' kregen, kunnen vluchten naar het klooster van de karmelieten. Later kreeg Zef Dohmen, een boer die meegeholpen had, van generaal Eisenhower een oorkonde als dank voor zijn betrokkenheid.

Verzet en hulp aan onderduikers

Niet lang na de bezetting van ons land ontstonden her en der verzetsgroepen die de Duitsers op allerlei wijzen saboteerden onder meer door het plegen van aanslagen. In Merkelbeek was ook een plaatselijke verzetsgroep actief. Voor zover bekend hebben daaraan deelgenomen: Jac. Bus, Jos Debets, Wiel Debets, Anton Driessen, Eugene Jeurissen, Jos Jeurissen, Albert Jeurissen, Gerard Jeurissen, Cor Severens, Jan Smeets en Hein Timmermans. De groep kwam regelmatig bij elkaar in de boerderij van Jeurissen²³ of ten huize van Severens en Jeurissen, beide gelegen aan de Dorpstraat. De leider was een zekere Ebben uit Treebeek. Later voegden zich Toon Mengelers en Sjang Meertens uit Bingelrade

bij de groep.

Zij hoorden via 'Radio Oranje' wanneer er wapens gedropt zouden worden. Voor zover mij bekend heeft in Merkelbeek tweemaal een dropping van wapens bestemd voor het verzet plaatsgevonden. De eerste dropping vond plaats in november 1943 op het veld tussen Douvergenhout en Viel.²⁴ De wapens werden tijdelijk 'verborgen' onder de pas gerooide bieten en later met de bietenwagen door Jos Debets, die op dat moment niets van de wapens wist, naar een veilige plaats gebracht. Een tweede dropping zou hebben plaatsgevonden in het veld richting Amstenrade achter de boerderij van Debets aan de Maarweg.²⁵ Wanneer die precies heeft plaatsgevonden is niet meer exact te achterhalen.

Verschuilde leden van de Merkelbeekse verzetsgroep bewaakten vlak voor de bevrijding de elektriciteitscentrale van de Staatsmijn Emma te Treebeek om te voorkomen dat de Duitsers deze zou vernietigen.

In 1943 werd zelfs een broeder van het karmelietenklooster in Baarlo opgepakt.²⁶ Hij bracht foldertjes rond ter bevordering van de devotie van O.L. Vrouw van de Berg Carmel. Hij werd in Venlo verhoord maar mocht weer naar Merkelbeek onder voorwaarde dat hij zich de dag daarop in Maastricht zou melden. Dat gebeurde en na een lange dag ondervragen werd hij toch weer vrijgelaten. Na de oorlog zei de betreffende broeder over dit voorval: "Ze kregen me niet, want het was ten tijde van het octaaf van O.L. Vrouw van den Berg Carmel en dan nemen de duivels geen Carmeliet".

Tijdens de oorlog was L.H. Lippertz pastoor in Merkelbeek. Van hem was bekend dat hij nogal driftig van aard was en er niet voor terug deinsde om vanaf de preekstoel tegen de Duitse bezetters 'van leer te trekken'. Desondanks heeft dit voor hem geen consequenties gehad en lieten de Duitsers hem met rust.

Tegen het einde van de oorlog, vermoedelijk in juli 1944, zouden enige Merkelbeekse verzetsstrijders een 'Duitse soldaat' (of NSB'er) hebben geëxecuteerd, vanwege het Duitse uniform dat de verzetsgroep nodig zou hebben.²⁷ Dit heeft zich afgespeeld in een zandkuil langs de Misweg in de buurt van de Kleikuilen. Nader onderzoek heeft inmiddels aan het licht gebracht dat Johannes Jacobus Weber²⁸, geboren 17 november 1918 te Venlo, op 18 juli 1944 door het verzet om het leven is gebracht.²⁹ Hij was op 2 februari 1940 te Brunssum gehuwd met Anna Maria Vroomen, geboren 2 april 1919 te Brunssum. Johannes Jacobus Weber was van beroep mijnwerker. Hij zou 'gepraat' hebben. Voor zover nu bekend

was hij geen lid van de NSB, maar hij sympathiseerde wel met de Duitse bezetter. Behalve enkele mensen uit het verzet zou er bij de executie ook een pater uit het karmelietenklooster aanwezig zijn geweest. Er lijken geen andere personen door de verzetsgroep van Merkelbeek geëxecuteerd te zijn.

Albert Visscher kwam in 1943 als vijfjarige naar Limburg, Amsterdam was voor joden immers te gevaarlijk geworden. Eerst werd hij in Treebeek ondergebracht maar toen een familielid van zijn helpers was opgepakt, werd hij opgevangen in Merkelbeek bij de familie Lucassen. Willem en Gertruda Lucassen hadden een café op de hoek Steenstraat - Amstenraderweg. Zij zagen het als hun plicht onderduikers te helpen. Zij respecteerden de joodse identiteit van de jongen en verzetten zich er zelfs tegen hem te laten dopen, hetgeen de pastoor wel wilde.

“We hadden een trap die je kon optillen, daaronder was een verborgen kelder”, weet Martien, hun eigen zoon, zich nog uit zijn jeugd te herinneren.

Het onderbrengen van onderduikers was zeer risicovol, voortdurend moest je op de hoede zijn voor verraad. Een dergelijk spannend moment ervoer de familie Lucassen toen hun dochtertje ernstig ziek werd. De Duitse legerarts die was gekomen kreeg ook Albert te zien en hij merkte op: “Je kunt wel zien dat hij van een heel ander ras is”. De arts meldde het echter niet aan de Duitse autoriteiten. Maar toen hij pilletjes wilde geven vertrouwde Gertruda het niet, waarop de arts het pilletje doorbrak en een helft zelf innam om te bewijzen dat het pilletje niet giftig was. Dit liep dus goed af en we kunnen zeker stellen dat de familie door het oog van de naald is gekropen.

Albert ging met de kinderen van het gezin naar school en bleef in Merkelbeek tot 1946, toen hij naar Zwitserland vertrok vanwege zijn astma. Willem en Gertruda Lucassen ontvingen voor de hulp aan onderduikers in december 2015 postuum de Israëliische ‘Yad Vashem’ onderscheiding. Deze onderscheiding werd door hun zoon Martien Lucassen in ontvangst genomen.³⁰

De familie Severens-Cox had zes minderjarige kinderen maar daarnaast zagen zij toch mogelijkheden om de zorg op zich te nemen van het joodse kind ‘Rony’ uit Amsterdam. Rony verbleef van 1 oktober 1943 tot 14 april 1946 bij de familie Severens.³¹ Het gezin van Martin Severens, mijnwerker van beroep, en Gertruid Cox woonde aan de Dorpsstraat (de latere Mgr. Mannensstraat). Na de oorlog vroeg Severens een vergoeding voor het onderhoud van fl. 331,-, ongeveer 45 cent per dag. Deze kosten werden dubbel betaald: zowel door de

familie van Rony als door de Commissie Verzorging Oorlogspleegkinderen. Severens beschouwde dit als een meevaller en verzocht de Commissie middels een emotioneel beroep: “Beleefd wil ik vragen in deze Uw invloed aan te wenden deze ramp van mij af te wenden, temeer ondergetekende momenteel niet weet waar hij het geld nog vandaan moet halen”. Het geld was inmiddels besteed voor kleding van zijn eigen kinderen.

De bevrijding

Eind augustus 1944 raakte de toestand erg gespannen rondom Merkelbeek. Dat de bevrijding aanstaande was, werd ook in het karmelietenklooster gevoeld. Er werden daarom maatregelen getroffen om in geval van nood de studenten bij families in Jabeek en Bingelrade onder te brengen. Begin september vond inkwartiering van het Duitse Rode Kruis in het klooster plaats. Later kwamen er Russische krijgsgevangenen die in dienst waren van de Duitse troepen, met vrouwen en kinderen. Zij sloegen hun tenten op in de omliggende weilanden. Pater Schuttenbeld vermeldt een interessant voorval: “Een van de Russen had de euvels moed een paard te verkopen aan een boer in Bingelrade. Duitse officieren, die beslag hadden gelegd op onze gastenkamers, zouden deze zaak wel eens opknappen. De grote gastenkamer werd als rechtszaal ingericht en de delinquent werd veroordeeld, maar toen het vonnis zou worden voltrokken was de vogel gevlogen. Een groep soldaten die naar Bingelrade werd gezonden om de koper op te halen, had evenmin succes. De man bevond zich inmiddels veilig in Brunssum ten huize van dokter Timmermans.”

In de namiddag van zondag 17 september kwamen plotseling tegen kwart voor zes twee Amerikaanse tanks vanuit Oirsbeek in het veld bij de Kampgats. Zij bekeken de situatie op en rond het Plein en trokken zich toen weer terug. Dit waren de verkenners. Jo Deumens legde het als volgt vast. “Het ‘voorproefje’ kwam op 17 september 1944 toen ’s middags enkele Amerikaanse tanks, vanuit Oirsbeek komende, in het veld achter in de Kampgats halt hielden. Dit werd door Wiel en Jos Kleuters en mij vanuit onze tuin gezien. Meteen holden wij naar de toen stilstaande tank toe en we werden er hartelijk begroet. We mochten zelfs op de tank klimmen en we kregen sigaretten (een weelde toen), maar we moesten daarna toch ook meteen weer van hun tanks verdwijnen. Het was nog te gevaarlijk want in de omgeving bevonden zich ook nog terugtrekkende Duitse soldaten. De tanks keerden terug richting Oirsbeek, maar dat wij ze gezien hadden konden we thuis bewijzen door onze sigaretten te tonen.”

De verkenner welke op 17 september plotseling op het Plein verscheen, maar zich weer terugtrok. (Foto: Jan Smeets, Merkelbeek)

Het binnentrekken van de geallieerden op de Haagstraat op 18 september. (Foto: Jan Smeets, Merkelbeek)

De bevrijders werden op 19 september in Onderste Merkelbeek verwelkomd.

De dag daarna, op maandag 18 september 1944, werd Douvergenhout bevrijd.³² De eerste Amerikaanse tanks kwamen vanuit Doenrade de Haagstraat binnen en stopten bij huize Smeets. Het was een onderdeel Combat Command A onder leiding van kolonel John H. Collier van de 2nd Armored Division US dat Douvergenhout bevrijdde. Meteen ging bij diverse huizen de Nederlandse driekleur naar buiten en kwamen de mensen de straat op.³³ Terwijl de inwoners de bevrijding al aan het vieren waren, kwamen nog enkele Duitse militairen vanuit de Kampgats en vluchtten gehaast via de Geerstraat naar Duitsland. Dat mochten ze!

Die avond kwamen Amerikaanse tanks tot bij 'het Veugelke', gelegen tussen Bovenste en Onderste Merkelbeek.³⁴

Onderste Merkelbeek werd de volgende dag, op 19 september dus, bevrijd; evenals Schinveld.

De eerste tanks trokken weer verder maar diverse geallieerde troepen sloegen in de weilanden rond het dorp hun tenten op. De zaal van café Kleuters diende als onderkomen voor de soldaten. Deze kampementen werden niet alleen gebruikt door de oprukkende troepen maar dienden tevens als rustplaats voor hen die enige tijd kwamen uitrusten alvorens weer naar het front terug te keren. Merkelbeek bleef tot na de winter direct achter het front liggen.

In het weiland aan de noordkant van de Maastrichterweg werd een zwaar kanon in stelling gebracht waarmee doelen in Duitsland werden beschoten. Deze stelling bleef intact tot na de slag om de Roerdriehoek.³⁵ De opmars was achter Sittard en Gillrath (D) tot stilstand gekomen en is pas in januari 1945 verdergegaan. Bij de Bovenste Hof werd zelfs een klein militair vliegveldje aangelegd.

De Amerikaanse troepen werden op 8 november aangevuld met militairen van de Britse 43th Wessex division en de 7^e Britse Tankdivisie. De Britten voerden in november 1944 een eerste aanval uit richting Duitsland, die helaas werd afgeslagen.

Op 24 september 1944 trok een bevrijdingsoptocht door Merkelbeek met onder meer het weer in uniform gehulde fanfarekorps en de schutterijen. De schutterijen droegen daarbij de overgebleven bezittingen (het vaandel, de koningsvogel en een trom) trots het dorp rond.

Na de bevrijding kwamen enkele Nederlanders die in het Duitse Breberen woonden met hun os terug naar Merkelbeek. Zij woonden in de Hoenderstraat in het huis van de familie Petri.

Op een dag toen de man met zijn os het veld 'Op de Vos' ging bewerken werd hij beschoten vanuit Duitsland. De afstand van het geschut was goed

Enige militairen welke bij de grootouders van de auteur aan de Haagstraat 19 werden ingekwartierd. Foto: Jan Smeets, Merkelbeek

ingesteld, de richting echter niet. De mensen bleven ongedeerd. Wel sloeg een granaat in bij het kippenhok van de heer Lickens aan de Putweg; tegenwoordig de Raadhuisstraat.

Oorlogsslachtoffers na de bevrijding

Hoewel de oorlog na september 1944 voor Merkelbeek voorbij was, waren er daarna toch enkele slachtoffers te betreuren. Een drietal personen zijn aan te merken als oorlogsslachtoffers en worden daarom ook terecht vermeld op de oorlogsgedensteen tegen de voorgevel van de parochiekerk.

Tijdelijk onderkomen van een Amerikaanse kapitein in Douvergenhout. (Collectie Frits Faro)

Een Amerikaanse tank in Douvergenhout. (Collectie Frits Faro)

Als eerste vermeld ik Walter Stuijts³⁶, geboren in 1919 in Dortmund (D), wonende Plein 44 samen met zijn echtgenote Josephina Kosar en hun beide kinderen. Hij had zich na de bevrijding als vrijwilliger aangemeld bij de stoottroepen. Hij was op 1 december 1944 aanwezig in het Bisschoppelijk College in Sittard toen er een granaat insloeg. Walter Stuijts verloor daarbij zijn leven.

De tweede persoon is Joseph Rademakers³⁷, geboren te Merkelbeek op 18 oktober 1925. Hij was lid van de Bewakingstroepen. Eind december 1944, tijdens een nachtelijke wachtdienst, werd Joseph als lid van de OD (Orde Dienst), door een verdwaalde kogel van een Engelse mitraillette geraakt. Hij werd naar het ziekenhuis van Heerlen gebracht waar hij op 30 december 1944 overleed.

Tot slot Wiel van Aarssen die als wees in de kost was bij de familie Nieuwenhuizen in de Belenweg. Hij werd tijdens de Duitse bezetting opgepakt en

in Duitsland tewerkgesteld. Na de bevrijding keerde hij terug naar Merkelbeek en hij meldde zich in 1946 als vrijwilliger aan voor Nederlands-Indië waarnaartoe hij nog hetzelfde jaar vertrok. Tijdens een patrouille in december 1947 in Tandjong-Priok op Java sneuvelde hij nadat hij op een mijn was gestapt.

Slot

Na de onverwachte inval van de Duitsers begon in Merkelbeek een roerige tijd waarin mensen werden opgepakt, verenigingen en kloosterlingen onderdrukt werden en mensen niet meer vrij waren in hun doen en laten. Toch kwam na iets meer dan vier jaren op 18 september 1944 een einde aan deze onverkwikkelijke situatie. Het was nog niet direct allemaal koek en ei want Merkelbeek bleef tot eind januari 1945 vlak achter het front liggen en er waren als gevolg van oorlogshandelingen nog slachtoffers te betreuren.

Bronnen

- 1 Het gezin van Jo Deumens woonde in die tijd op het Plein in Douvergenhout. Jo Deumens heeft in 1992 de geschiedenis van Merkelbeek vastgelegd in een door hem uitgegeven boek: *'Merkelbeek om niet te vergeten'*.
- 2 Zie E.H. Brongers, *Oorlog in Zuid-Limburg 10 mei 1940* [Soesterberg 2004], 99.
- 3 Zijn naam is vermeld op de gedenksteen aan de voorgevel van de parochiekerk van Merkelbeek.
- 4 Joannes Joseph Maria Dohmen was zoon van Antoon Joseph Dohmen en Anna Maria Josepha Höppener.
- 5 Aldus medegedeeld door Leo Dohmen.
- 6 Jan Wilhelmus van der Zanden was een zoon van Jan Wilhelmus van der Zanden en Gertrudus Savelkoul.
- 7 *Jaarboek Onderbanken; Heemkundevereniging 'De Veersijprunk'* (1994), p. 23.
- 8 Zijn naam is vermeld op de gedenksteen aan de voorgevel van de parochiekerk van Merkelbeek.
- 9 Het karmelietenklooster van Merkelbeek had op 10 oktober 1939 121 inwoners en op 1 oktober 1940 112 inwoners.
- 10 De vermelde gegevens vanuit het karmelietenklooster zijn mij medegedeeld in een schrijven d.d. 4 februari 1972 van pater drs. G. Schuttenbeld.
- 11 De lijst van de leden uit Merkelbeek van de Nederlandsche Unie is door mij gedeponneerd in het archief van Rijckheyt.
- 12 Vermelding in de krant van 22 januari 1940.
- 13 De gemeente Merkelbeek had in die tijd twee schutterijen: schutterij Sint Clemens bestaande uit voornamelijk inwoners van Merkelbeek van onder de berg en schutterij Sint Johannes voor de inwoners van boven de berg (Douvergenhout).
- 14 De gegevens tijdens de oorlog staan vermeld in de handgeschreven jaarverslagen van schutterij 'St. Johannes' 1939-1945 door de secretaris J.J. Gielkens opgemaakt 24 februari 1946.
- 15 Zijn naam staat vermeld op de gedenksteen aan de voorgevel van de parochiekerk van Merkelbeek.
- 16 Ter herinnering hieraan is in maart 2019 een 'Stolperstein' aangebracht in het trottoir voor de woning.
- 17 Acht maanden later werd Mina Klein met haar Limburgse joodse kennissen herenigd in kamp Vught. Zij overleed in de gaskamers van Sobibor. Zie Herman van Rens, *Vervolg in Limburg* [Hilversum 2013] Maaslandse Monografieën 76, p.126.
- 18 Heinrich Nobis was zoon van Leonardus Franciscus Nobis en Maria Piepers.
- 19 Voor meer over de burgemeesters van de gemeente Merkelbeek, in: *Het Land van Herle* 62 (2012), 163:
- 20 Gemeentelijk Archief Merkelbeek 1940-1981 no. 550. Eveneens in Gemeentelijk Archief Jabeek 1940-1981 no. 337 stukken over de benoeming van J.M.L. Janssen tot plaatsvervangend burgemeester voor de periode 1943-1944. Deze stukken zijn evenwel niet openbaar.
- 21 Zie archief parochie Sint Clemens Merkelbeek in het archief van Rijckheyt nummer 25.
- 22 Klokke Peter is de Heerlense aannemer Peter J. Meulenberg. Hij werd geboren in 1897 en was actief NSB'er.
- 23 Boerderij Jeurissen lag tegenover het huidige eetcafé Smeets aan de Steenweg.
- 24 Medegedeeld door Jac. Snijders.
- 25 Medegedeeld door Leo Dohmen.
- 26 Vermeld in *Carmelrozen XXXI* (1945) aflevering 4 augustus, p.58.
- 27 Leo Dohmen wist mij dit te melden.
- 28 Johannes Jacobus Weber was zoon van Johannes Jacobus Weber en Maria Johanna van Breda.
- 29 De kaart uit het personenregister van de gemeente Brunssum vermeld als doodsoorzaak: 'Onbekend' (door illegalen vermoord).
- 30 *Limburgs Dagblad*, 5 december 2015.
- 31 Herman van Rens, 323.
- 32 Douvergenhout is het gedeelte van Merkelbeek gelegen boven de 'berg' op het plateau van Doenrade.
- 33 Voor meer verhalen en gebeurtenissen rondom de bevrijding van Merkelbeek zie: *Jaarboek Onderbanken; Heemkundevereniging 'De Veersijprunk'* (1994), p. 24.
- 34 Een verslag van de bevrijding van Onderste Merkelbeek is vastgelegd in het dagboek van frater Bernardus Johannes (kloosternaam Sixtus) Velthuis. Dit dagboek is gepubliceerd in: *Brunssumse Geschiedenissen* 3 [Brunssum 2007].
- 35 P.J.H. Baghus, *De slag om de Roerdrieboek* [Assen 1981]. Maaslandse Monografieën 34.
- 36 Walter Stuijts was zoon van Petrus Johannes Stuijts en Maria Angelina Segbegts.
- 37 Joseph Rademakers was zoon van Peter Michiel Rademakers en Barbara Sebilla Antonia Jacobs.

Bron: Steenkool, mei 1955.